

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

Паламарчук Лариса Борисівна

УДК 373. 5. 016: 91(043.3)

ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ

ЗМІСТУ ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ГЕОГРАФІЇ

13.00.02 – теорія та методика навчання (географія)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора педагогічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київський університет імені Бориса Грінченка.

Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Корнєєв Віктор Петрович

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Зеленська Любов Іванівна,
Дніпропетровський національний
університет ім. О. Гончара,
завідувач кафедри фізичної та
економічної географії

доктор педагогічних наук, професор
Тімець – Браславська
Оксана Володимирівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри географії та
методики її навчання

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України
Олійник Ярослав Богданович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри економічної та
соціальної географії

Захист відбудеться “04” грудня 2013 р. о 13 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.06 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова ,01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “1” листопада 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Ю.Благодаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Освітня політика в Україні спрямована на досягнення вітчизняної освіти і науки до світового рівня, відродження самобутнього національного характеру, примноження інтелектуального потенціалу молодого покоління. У законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній доктрині розвитку освіти визначаються головні шляхи реформування освітньої галузі. У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) наголошується про значення соціальної складової географічної оболонки Землі, про актуальність соціально зорієнтованих знань, вперше окремо виділено напрямки соціокультурної лінії в географічних знаннях.

Вочевидь, на сучасному етапі розвиток сучасної цивілізації відбувається на фоні політичних і соціальних перетворень, які з новою силою привертають увагу людства до соціокультурних проблем, що найбільше притаманні етнічним та міжетнічним групам різних регіонів Землі. Поширення міжкультурних взаємозв'язків між народами, глобалізація, інтеграція соціально-економічного простору відбуваються на фоні розпаду багатонаціональних держав, посилення соціокультурної й етнокультурної своєрідності, загострення національних та етнічних конфліктів у різних регіонах світу. Зростає необхідність формування національної свідомості особистості українського соціуму як носія національної культури та громадянина Європи і світу. Відтак перед сучасною освітою постало важливе завдання інтеграції особистості молодого людини в національну та світову культуру, адаптації її у полікультурному та поліетнічному середовищі.

Соціокультурна складова об'єднує різноманітні елементи буття людини (матеріально-технічні об'єкти, засоби праці й комунікації, матеріальні й духовні продукти та послуги, ідеологічні, мистецькі цінності, зразки та норми, відносини між людьми, ставлення до природи). Соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії об'єднує соціокультурні знання, уміння та навички, що формуються у процесі вивчення предметів і забезпечують поширення інформації про поширення досвіду людської діяльності, особливості ведення господарства в умовах ринку, розвитку національної культури, впливу природно-географічних умов території на рівень соціально-економічного та соціокультурного розвитку країни, який сформувався історично і продовжує формуватися сьогодні. Через соціокультурні знання учні засвоюють загальнолюдські та національні цінності, правила й норми соціальної поведінки, ставлення до природи, суспільства, у якому вони живуть і будуть жити, працювати, творити. Сформовані соціокультурні вміння й навички школярів з часом стануть основою їхньої життєдіяльності й цим забезпечують гармонію в стосунках з навколишнім світом у ланцюжку «людина – родина – громада – нація – соціум (держава) – людство – навколишнє середовище», що є необхідною соціальною основою сучасної особистості.

Географічна інформація пронизує всю інформаційну сферу людства, а географічні знання про природу, людину, суспільство стають незамінними в розвитку представників соціуму. Підготувати нові покоління до життя в інших умовах – завдання сучасної географічної освіти, що безпосередньо може впливати на розвиток гуманного, толерантного ставлення до географічного середовища Землі, об'єктивного ставлення до політичних та економічних систем, інших людей і цивілізацій. І цей об'єктивний процес сьогодні спостерігається в освітніх системах різних країн.

Чинні програми шкільних курсів географії спрямовані на збільшення частки навчального матеріалу міжетнічного характеру, полікультурності, ознайомлення учнів з народними звичаями, традиціями свого народу та народів-сусідів, народів, які проживають у країні. Образи рідного краю, країни, континенту й усієї планети присутні повсякчас на уроках географії. Соціокультурна складова начального матеріалу, що вивчається на уроках, лише успішно підсилює цей процес.

Формування і реалізація соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії в дослідженні розглядається з позицій удосконалення змісту навчання географії та загальної теорії розвитку особистості учня на основі сучасних освітніх тенденцій та наявних суперечностей. Нами окреслено два напрямки: а) оновлення змісту навчального географічного матеріалу соціокультурного спрямування, його переорієнтації на формування особистості, самосвідомості й самоідентичності школяра; б) удосконалення процесу учіння, методики навчання географії.

Географія належить до шкільних предметів, знання яких є незамінними в розвитку особистості, що формується. Дослідження філософів і соціологів указують на те, що географічна інформація в сучасному суспільстві вже не тільки пронизує всю інформаційну сферу людства, а й поступово стає її основою. А соціокультурна складова змісту географії привертають увагу людей до такої інформації.

Шкільні курси географії спроможні формувати світоглядне розуміння географічного середовища Землі, у якому проходить життя людини. Географічні знання формують в учнів погляд на світ, розвивають їхнє мислення, формують культуру та комунікативні здібності.

Аналіз нормативної бази географічної освіти, дисертаційні роботи, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних філософів, вчених-педагогів та вчених-методистів засвідчує певні здобутки у вирішенні проблеми формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії.

Різні аспекти досліджуваної проблеми представлено в роботах українських та зарубіжних учених. Теоретичні засади розвитку соціуму та культури різних народів світу досліджували В. Андрущенко, М. Бердяєв, М. Вебер, Л.Гумільов, Н. Данилевський, І. Кант, В. Кремінь, Д. Лихачов, П. Сорокін, Е.Тейлор, А.Тойнбі та ін.).Вагомий внесок у розвиток теорії розв'язання питань формування й реалізації соціокультурної складової у зміст сучасної освіти зробили такі вітчизняні вчені у галузі педагогіки та психології,

як Г. Балл, І. Бех, Н. Бібик, Н. Буринська, Л. Величко, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Лавриченко, С. Максименко, Ю. Мальований, О. Плахотнік, О. Пометун, Ю. Руденко, О. Савченко, М. Стельмахович, О. Ярошенко та ін. У роботах вітчизняних географів М. Багрова, Л. Даценко, М. Дністрянського, О. Заставецької, Ф. Заставного, О. Любіцевої, П. Масляка, В. Нагірної, В. Обозного, Я. Олійника, В. Пестушка, М. Пістуна, І. Половини, О. Топчієва, О. Шаблія, Л. Шевчук, П. Шищенка, Б. Яценка розкриваються теоретичні питання географії людини, населення, туризму, країнознавства та краєзнавства, суспільної та соціальної географії, ландшафтознавства, географії культури тощо. Антропогеографічні ідеї висловлювали в своїх працях відомі українські вчені-географи В. Кубійович, С. Рудницький, П. Тутковський, П. Чубинський. Основні ідеї теорії та методики навчання географії, використання соціокультурних надбань людства на уроках географії розкриваються в працях О. Бугрій, Л. Зеленської, С. Коберніка, В. Корнєєва, М. Криловця, Л. Круглик, В. Обозного, С. Пальчевського, А. Сиротенка, О. Топузова, І. Шоробури та ін.

Значний вплив на розвиток теорії і практики соціокультурного підходу в навчанні мали дослідження зарубіжних психологів і педагогів. Серед них – Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, В. Безпалько, Є. Бережнова, Б. Гершунський, Н. Голованова, В. Краєвський, В. Купісевич, І. Лернер, В. Оконь, І. Підкасистий, М. Скаткін, Г. Селевко, А. Хуторський та ін. У їхніх дослідженнях з'ясовуються методологічні основи сучасної педагогічної науки, шляхи її розвитку, важливість культурологічного та соціокультурного спрямування в навчально-виховному процесі. Роботи російських методистів-географів Г. Аксакалової, М. Баранського, І. Барінової, А. Берлянт, А. Бібик, Н. Винокурової, Т. Герасимової, В. Дронова, І. Душиної, М. Ковалевської, А. Коринської, Г. Лисенкової, О. Лобжанідзе, В. Максаковського, І. Матрусова, Л. Панчешнікової, Н. Петрової, Г. Понурової, М. Рижакова, В. Соломіна, В. Сухорукова, О. Хлебосолової та ін. висвітлюють досягнення методичної науки з питань гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу з географії.

Проте розвиток теорії навчання географії та педагогічна практика свідчать про те, що недостатнім є теоретико-методичний рівень розроблення соціокультурного підходу в змісті навчального предмета «Географія» в основній школі й ще менш розробленим є зміст географічної освіти у старшій школі з профільним навчанням.

У теорії та методиці навчання географії існують суперечності між:

- потребою гуманізації сучасного навчально-виховного процесу та реальними умовами формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії;
- потребою реалізації соціологічного й культурологічного потенціалу навчання географії та відсутністю його у змісті географічної освіти ;

- необхідністю формування соціокультурної компетентності учнів, що передбачає зростання частки практичної та самостійної навчальної діяльності учнів і переважанням існуючої знаннєвої системи навчання й оцінювання;

- наявністю в системі підготовки вчителів географії спрямованості на реалізацію соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії та недостатнім науково-методичним забезпеченням цього процесу.

Перелічені суперечності зумовили вибір проблеми дослідження, яка полягає в необхідності розробки змісту географічної освіти на основі соціокультурного підходу й відповідної йому соціокультурної моделі шкільної географічної освіти, що надає можливість реалізувати основні методичні концепції у формуванні географічної культури, сприяє розвитку теоретичних положень та ідей гуманізації шкільної географії.

Проведений аналіз філософської, історичної, географічної, психолого-педагогічної та методичної літератури, наукових статей дозволив зробити висновок про те, що проблема формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії ще не була предметом спеціального окремого дослідження.

Здійснення наукового дослідження з питань формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії сприятиме розв'язанню названих суперечностей та збагачуватиме сучасну теорію та методику навчання географії і шкільну практику.

Актуальність і недостатня розробленість означеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи : **«Формування і реалізація соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене згідно з планом науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно професійної багатопрофільної університетської освіти», державний реєстраційний номер (0110U006274). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради (протокол №7 від 17.02.2002 р.) Київського міського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка (нині – Київський університет імені Бориса Грінченка) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №5 від 14.05.2002 р.).

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес з географії в загальноосвітніх навчальних закладах.

Предмет дослідження – методичні основи формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування і розробка методики формування і реалізації соціокультурної складової у змісті шкільних курсів географії на основі компетентнісного підходу та забезпечення умов для її функціонування.

Для досягнення мети визначено **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати філософську, психолого-педагогічну, методичну та географічну літературу для обґрунтування теоретико-методологічних засад проблеми формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії, категорійно-понятійного апарату роботи адекватно до особливостей географії як навчального предмета.

2. Вивчити стан процесу формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії в загальноосвітніх закладах країни.

3. Виявити та дослідити чинники, які сприяють соціокультурному спрямуванню шкільної географічної освіти.

4. Розкрити особливості методичного наповнення реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії на основі компетентнісного підходу.

5. Розробити й теоретично обґрунтувати методичку формування соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії.

6. Створити й експериментально перевірити методичну модель реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії.

7. На основі обґрунтованих у дослідженні положень про формування соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії підготувати підручники нового покоління.

У процесі дослідження для вирішення поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**:

- **теоретичні**: системний аналіз та узагальнення філософської, психолого-педагогічної, географічної, методичної літератури з проблем формування і реалізації соціокультурної складової шкільних курсів географії; комплексний аналіз функціональних можливостей соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії на етапах визначення мети, виявлення предмета, формулювання концептуальних основ, постановки завдань дослідження, розробки засобів формування, а також в оцінці отриманих результатів; історико-логічний; моделювання тощо;

- **емпіричні**: діагностичні (анкетування, бесіди, інтерв'ю, тестування дітей і дорослих); обсерваційні (особисті спостереження, спостереження вчителів і батьків); прогностичні (експертні оцінки); експериментальні (педагогічний експеримент: констатувальний, пошуковий, формувальний, корегувальний етапи), які були застосовані для оцінювання рівня соціокультурних знань, експериментального обґрунтування актуальності й доцільності обраної проблеми, перевірки ефективності створеної методичної моделі;

- **статистичні**: кількісна та якісна обробка результатів дослідження задля отримання найдостовірніших результатів щодо формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії.

Це дозволило забезпечити об'єктивність, науковість, достовірність результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що у вітчизняній теорії та методиці навчання географії *вперше* :

- запропоновано теоретичне обґрунтування та методику формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії з дотриманням положень Державного стандарту і змісту чинних навчальних програм;

- визначено теоретичні й методичні основи формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії;

- створено і експериментально перевірено методичну модель реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії; теоретично і методично обґрунтовано категорійно-понятійний апарат з проблеми формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії та введено в науково-методичний обіг поняття «соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії», «соціокультурне спрямування змісту шкільних курсів географії», «соціокультурний підхід у вивченні географії», «соціокультурна компетентність учнів», «соціокультурна зрілість школярів», «соціокультурний потенціал шкільних курсів географії»;

- теоретично обґрунтовано:

- склад та змістове наповнення навчальних і методичних матеріалів соціокультурного спрямування;

- форми взаємодії у процесі викладання, учіння, оволодінні соціокультурним змістом шкільних курсів географії;

- на засадах компетентнісного підходу реалізовано соціокультурну складову змісту у створених підручниках з географії нового покоління.

Удосконалено:

- зміст та структуру навчальних програм з географії шляхом введення тем соціокультурного спрямування;

- теоретичні та методичні засади створення сучасної навчальної книги, змістове наповнення та методичну складову сучасних підручників з географії через посилення методичного апарату підручника, введення практикуму, завдань дослідницького характеру;

- критерії відбору навчального матеріалу соціокультурного змісту (цілісність, доступність, полікультурність, толерантність, самостійність, творчість тощо);

- методичні підходи до формування в учнів знань та умінь соціокультурного спрямування (комунікаційний, порівняльний, картографічний, статистичний тощо);

- зміст науково-методичної перепідготовки вчителів географії шляхом розробки лекцій та методичних рекомендацій.

Дістали подальшого розвитку:

- практика впровадження інноваційних методів навчання в процесі вивчення навчальних тем соціокультурного спрямування;

- зміст тестових завдань, завдань відкритого типу, завдань на контурній карті в процесі традиційного контролю знань учнів з географії, яка наближена до вимог ДПА та ЗНО;

- теорія та практика розробки концепції шкільних підручників з географії нового покоління та навчально-методичних посібників, довідників, дидактичних матеріалів на основі компетентнісного та соціокультурного підходів;
- дидактичні основи практичних та самостійних робіт з географії, матеріалів для підготовки школярів до складання ДПА та ЗНО.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Запропоновані в дисертаційній роботі теоретико-методичні основи формування та реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії розширюють загальну методику навчання предмета і були використані під час підготовки : Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), проекту Концепції географічної освіти (2009 р.), навчальних програм з географії для профільного навчання в старшій школі (2010, 2011 рр.), підручників (1998, 2004, 2010,2011 рр.), посібників з географії, у підготовці завдань до Всеукраїнських олімпіад і турнірів з географії (2008 – 2012 рр.) (довідка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 2/2-13-580 від 13.03.2012 р.).

Соціокультурну складову реалізовано у створених автором у співавторстві у 4 підручниках з географії (три з них мають Гриф МНОН України), 18 навчальних і методичних посібниках (16 з них мають відповідний Гриф МНО України). Результати дослідження використовувалися під час розробки та впровадження у практику загальноосвітніх навчальних закладів методики формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії, створенні посібників та методичних рекомендацій для вчителів, студентів вищих педагогічних закладів. Серед них – регіональний підручник для учнів 5 класу «Мій Київ: Історія. Культура. Географія», наукове редагування підручника для учнів 5 класу «Географія рідного краю. Київщина», науково-методичні комплекси для учнів 10 та 11 класів профільного напрямку (програма, підручники, практикуми, тести, тематично-календарне планування тощо). Йде впровадження цих навчально-методичних комплексів в освітніх закладах України.

Розроблено й апробовано навчальні програми та методичні матеріали до спецкурсів та курсів за вибором учнів у профільній школі: «Етногеографія», «Географія населення з основами демографії», «Географія туризму», «Медична географія», «Географія релігій», «Рекреаційна географія». Досвід створення навчально-методичних комплексів може бути використаний у процесі підготовки й видання подібних комплексів з інших профільних дисциплін. За результатами дослідження укладено авторський курс лекцій для вчителів географії «Формування та реалізація соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії», «Етногеографія: історія, теорія, методи дослідження». Для студентів-бакалаврів підготовлено курс лекцій та семінарських занять з дисципліни «Етнопедagogіка», для студентів магістратури – курс «Полікультурна педагогіка», які впроваджено у навчальний процес у Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Створені автором завдання соціокультурного спрямування неодноразово включались до змісту Всеукраїнських учнівських олімпіад та Всеукраїнських учнівських турнірів з географії.

Теоретичні положення й результати дослідження можуть бути використані науково-педагогічними працівниками вищих начальних закладів, студентами педагогічних університетів – майбутніми вчителями географії, як практичний та методичний матеріал, слухачами інститутів післядипломної педагогічної освіти для підвищення кваліфікації та професійного рівня, а висновки й узагальнення, сформульовані в дисертації, будуть потрібними у подальшій розробці теоретичних положень методичної науки та у підготовці нових навчальних програм, підручників, посібників з географії.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в практику загальноосвітніх навчальних закладів: Боярської загальноосвітньої школи I-III ступенів №3 Києво-Святошинської районної держадміністрації Київської обл. (довідка №12 від 21.02.2012 р.); Києво-Святошинської районної класичної гімназії (довідка №21 від 28.02.2012 р.); Старопетрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів) (довідка №20 від 07.03.2012 р.); Димерської гімназії Вишгородського району (довідка №43 від 06.03.2012 р.); Вишгородської районної гімназії «Інтелект» Київської обл. (довідка №64 від 06.03.2012 р.); РМК Вишгородського відділу освіти районної державної адміністрації (довідка №156/11 від 06.03.2012 р.); Суховерхівського загальноосвітнього навчального закладу I-III ступенів Кіцманського району Чернівецької області (довідка № 32 від 15.12.2011 р.); загальноосвітньої школи I-III ступенів №11 м. Бердичева Житомирської обл. (довідка № 31 від 22.02.2012 р.); середньої спеціалізованої загальноосвітньої школи №277 (довідка №40 від 15.03.2012 р.), середньої загальноосвітньої школи №248 Деснянського р-ну (довідка № 47 від 15.03.2012 р.), загальноосвітньої школи-ліцею №157 Оболонського р-ну (довідка №29 від 02.03.2012 р.), середньої спеціалізованої загальноосвітньої школи №58 Шевченківського р-ну м. Києва (довідка №43 від 09.04.2012 р.); Красилівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 (довідка №91 від 25.09. 2012 р.), Красилівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №3 (довідка №87 від 26.09.2012р.); Кременчуківської загальноосвітньої школи I-III ступенів Красилівського району (довідка №98 від 27.09.2012 р.), відділу освіти Красилівської районної державної адміністрації Хмельницької області (довідка № 127 від 24.09.2012 р.).

Матеріали дослідження впроваджувались у систему підвищення кваліфікації вчителів географії в інституті післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка №260 від 14.12.2010 р.); Київському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів (довідка №742 від 01.11.2010 р.); Хмельницькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка № 524 від 30.10.2010 р.); Вінницькому обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників (довідка №374 від 13.05.2011 р.); Тернопільському обласному

комунальному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01/200 від 17.03.2011 р.).

Особистий внесок здобувача у роботах, опублікованих разом із співавторами. Дисертація є самостійною науковою роботою і містить результати авторського дослідження. У дисертації не використовувалися особисті напрацювання Н. Бескової, В. Безуглого, Т. Гільберг, Р. Гладковського, А. Довганя, Н. Забути, С. Капіруліної, Л. Круглик, В. Совенка, М. Сороки, А. Уварової, разом з якими опубліковано підручники, навчальні та методичні посібники, наукові статі.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на конференціях різного рівня. Зокрема, на Міжнародних конференціях : «Актуальные проблемы средств обучения биологии, географии и экологии в школе и ВУЗе» (Москва, 2002); «Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства» (Київ, 2002); «Навчально-методичне забезпечення безперервної географічної і картографічної освіти» (Харків, 2002); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2002); «Сучасні проблеми методичної підготовки вчителів біології, хімії, географії» (Київ, 2002); «Мова і культура» (Київ, 2002); «Національна освіта: провідні тенденції та перспективи» (Київ, 2003); «Модернізація і реформування середньої, вищої і післядипломної географічної та картографічної освіти в країнах СНД: досвід, проблеми, перспективи» (Харків, 2003); «Нові напрямки географічних і картографічних досліджень у навчальних закладах країн СНД» (Харків, 2004); «Акмеологія – наука ХХІ століття» (Київ, 2005); «Географія і картографія: нове в тематиці, структурі, змісті і технології створення навчальної літератури, карт і атласів» (Харків, 2005); «Наукові основи організації та проведення науково-творчої роботи студентів та учнів у системі безперервної географічної і картографічної освіти» (Харків, 2006); «Проблеми розвитку спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства в закладах освіти» (Переяслав-Хмельницький, 2008); «Актуальні проблеми географічної освіти і картографії» (Харків, 2009); «Проблеми безперервної географічної освіти і картографії» (Харків, 2010); «Етновиховний простір сучасних закладів освіти в умовах глобалізації: стан і перспективи» (Хмельницький, 2010); «Сучасні проблеми безперервної географічної освіти і картографії» (Харків, 2011); «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: довкілля – початкова школа» (Хмельницький, 2011); «Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів» (Київ, 2011); «Безпека життєдіяльності і охорона здоров'я дітей і молоді ХХІ сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 2011); «Етнопедагогіка: діалог культур» (Хмельницький, 2012); на 9-ти Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Географічна наука і освіта в Україні» (Київ, 2000); «Шкільна екологічна освіта: проблеми та шляхи розв'язання» (Київ, 2001); «Післядипломна освіта: перспективи розвитку» (Київ, 2001); «Сучасні проблеми методичної та педагогічної підготовки вчителів природничих

дисциплін» (Київ, 2002); «Сучасні проблеми методичної підготовки вчителів біології, хімії, географії» (Київ, 2002); «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2003, 2008, 2009, 2010) на семінарах завідуючих кабінетами географії інститутів післядипломної освіти, на з'їздах Географічного товариства України (2004, 2008, 2012 рр.).

Основні положення дисертації опублікованов 156 наукових працях, з яких 80 – одноосібні: 1 – монографія, 4 підручники з географії (гриф Міністерства освіти і науки України одержали три) у сумісництві, 1 довідник з географії, 2 посібники для студентів університетів, 3 навчальних атласи (відповідний гриф комісії МОН України), 1 посібник для вчителів та учнів (гриф комісії МОН України), 7 навчальних програм з географії, спецкурсів, курсів за вибором, 2 методичні таблиці (гриф МОН України), 25 статей у фахових виданнях з педагогічних наук, 10 – з географічних наук, 5 – у наукових виданнях, 12 навчально-методичних матеріалів з питань навчання географії, 3 статті у зарубіжних наукових виданнях, 11 тез у збірниках наукових конференцій, в тому числі 4 – у міжнародних та Інтернет-конференціях.

Кандидатська дисертація на тему: «Формування національної свідомості учнів у процесі набуття знань про український етнос (на матеріалах шкільних курсів географії)» (спеціальність 13.00.01 – теорія та історія педагогіки, 13.00.02 – теорія та методика навчання географії) була захищена в 1997 р. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторського дослідження не використовувались.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, висновків, переліку використаних джерел, 6 додатків на 45 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 562 сторінки, основний зміст викладено на 424 сторінках. Перелік використаних джерел становить 781 назву на 70 сторінках. Робота містить 21 рисунок та 14 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми і доцільність її дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, концепцію, методи й етапи дослідження; окреслено теоретико-методологічні засади; розкрито наукову новизну здобутих результатів, їх практичне значення для розвитку теорії та методики навчання географії, показано апробацію результатів дослідження, визначено особистий внесок дисертанта, вказані публікації автора та структура дисертації.

Перший розділ роботи «**Теоретичні і методологічні засади формування та реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії**» присвячений аналізу теоретико-методологічних основ дослідження, стану дослідженості проблеми, характеристиці зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на дану педагогічну проблему, розкривається категорійно-поняттєвий апарат дослідження. Основною засадничою теорією в дослідженні була всеохоплююча універсальна гегелівська система реальності, згідно з якою буття нації, а отже, й соціуму, визначається світовим духом і тільки історична нація має національну свідомість, є складником реального

соціуму. Ми повністю поділяємо погляди Л. Гумільова, підтримуємо його концепцію розвитку етносу та пасіонарності, розвиваємо це в нашому дослідженні.

Сучасний освітній процесу дисертації розглядається як загальний духовний процес формування людини, результатом якого є – її духовний і моральний стан. Таке визначення ми обрали теоретико-методологічною основою для вивчення й аналізу світоглядного узагальнення освітнього процесу, що є засадничим для всіх педагогічних наук, зокрема і для дослідження проблем методики навчання окремих навчальних предметів, географії зокрема, що й розкривається у тексті розділу. У змісті розділу наголошується на тому, що процес соціалізації дозволяє передати всю набуту культуру суспільства новому поколінню.

У розділі розкрито погляди автора стосовно того, що методологія дослідження педагогічних питань вирішує стратегічні проблеми і включає в себе принципи й методи пізнання в педагогічній теорії та практиці.

Методологічною основою нашого дослідження є положення про:

- наявність соціокультурного зв'язку, що зумовлює єдність духовного життя великої спільноти на певній території і тривалості спадкоємності;
- цивілізацію (соціум) як високий рівень розвитку соціальної форми руху матерії;
- рівні розвитку техніки та суспільно-виробничих технологій у суспільстві, які виражаються відповідним типом культури;
- підтримку спадкоємності в існуванні соціуму протягом тривалого часу;
- духовне «виробництво» соціуму – вірування, ритуали, норми моралі, право, естетика, соціальні вчення та відповідні інститути, що регулюють відносини з приводу духовних факторів.

Методологічні уявлення про саму природу, навколишнє середовище, соціум, функції наукового знання та пізнання, практика і діяльність школяра виступають вирішальною ланкою у нашому дослідженні. Отже, теоретико-методичними основами соціокультурної сутності шкільної географічної освіти є: навчання на основі соціокультурного досвіду народу (українського та народів світу); практичне спрямування географічної освіти, зв'язок навчання географії з життям, краєзнавчим та країнознавчим матеріалом; міжпредметні та міжнаукові зв'язки; розуміння значущості методів сучасної географічної науки, логіки та системності в навчанні учнів.

Системний аналіз фахової літератури та психолого-педагогічних джерел свідчить про значну роботу науковців щодо розв'язання низки важливих теоретичних і практичних питань стосовно формування й реалізації соціокультурної складової змісту шкільної географії, значущість цієї складової, її постійний розвиток та вдосконалення. Аналіз філософської, соціологічної, історичної, географічної, етнографічної, педагогічної, методичної літератури дозволяє узагальнити, що представники кожного соціуму та етносу, як підсистеми соціуму, є соціально активними, духовно-моральними, інтелектуально-культурними особистостями, які формують організовану освіту

і виховання та на практиці реалізують це. Філософсько-методологічні засади проблеми, що досліджуються в нашій роботі, перебувають у центрі уваги вітчизняних філософів і педагогів: В. Андрущенко, І. Беха, Н. Бібік, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лутая, Н. Ничкало, В. Огнев'юка, О. Савченко, С. Сисоєвої, Л. Хоружої, Н. Чернухи та ін. науковців.

На розвиток і зміст географічної освіти вагомий вплив мають зовнішні та внутрішні чинники. Зовнішні чинники зумовлюють залежність педагогічного процесу від суспільних процесів та умов. Вагомими з них є: соціально-економічні умови та потреби суспільства; політична ситуація; рівень культури; потреби соціуму в творчій особистості та рівні її освіти; відповідність змісту освіти меті та обраній моделі; структурна єдність змісту на різних рівнях географічної освіти та на міжпредметному рівні; єдність змістової і процесуально-діяльнісної складових; науковість, доступність і природовідповідність. Сучасне суспільне середовище є одним з головних зовнішніх чинників формування змісту географічної освіти. Зовнішні ознаки проявляються під час освітнього процесу, вони є об'єктивними.

Внутрішні чинники теж впливають на розвиток і зміст географічної освіти. Основними з них є: Державні стандарти з географії; навчальні програми, підручники, посібники; картографічний, краєзнавчий і статистичний матеріал тощо. Специфіка цих чинників полягає у тому, що вони відбивають усталену залежність між діяльністю вчителя, діяльністю учня та змістом навчання, видів і методів, підходів до здійснення навчального процесу, тобто є переважно суб'єктивними.

Категорійно-поняттєвий апарат досліджуваної теми склався внаслідок роботи над проблемою. Вагомим у нашому дослідженні є осмислення поняття «соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії». *Під соціокультурною складовою змісту шкільних курсів географії ми розуміємо частину навчального матеріалу, що виражена у фактах, поняттях, законах, теоріях соціокультурного змісту, які знаходяться в певній системі вивчення їх у школі.*

До списку ключових (базових) термінів та понять нашого дослідження ми включили наступні: «соціологізація», «соціальність», «соціокультурне спрямування змісту шкільних курсів географії», «соціокультурний підхід», «соціокультурна зрілість учнів», «соціокультурна компетентність», «соціокультурний ресурс шкільних курсів географії», «соціокультурний потенціал шкільних курсів географії», «соціокультурна місткість шкільних курсів географії» та ін.

Визначення понять «соціум», «цивілізація», «культура», «етнос», «територія», «простір», «час» вітчизняними вченими (В.Андрущенко, Л. Губерський, В. Ігнатов, М. Михальченко, Б. Попов, М. Степико, В. Шинкарук) які досліджують соціум та культуру нашого народу, ми використовували як методологічну і теоретичну базу дослідження. Сучасні дослідження в галузі філософії, педагогіки, психології, соціології, культурології, етнології

підтверджують актуальність теми дослідження і перспективність її подальшого вивчення.

Проаналізовані філософсько-педагогічні засади дозволили нам проводити вивчення проблеми дослідження цілеспрямовано. Теоретико-методологічною основою ми обрали загальний освітній процес – формування особистості молодої людини, школяра, що є засадничим для всіх педагогічних наук, зокрема й для дослідження проблем методики навчання географії.

У *другому розділі* «**Особливості соціокультурного наповнення змісту шкільної географічної освіти**» аналізуються функції, концептуальні підходи, принципи добору навчального матеріалу з географії соціокультурного спрямування.

Соціокультурна складова змісту шкільної географії – складне методичне поняття, що охоплює всі сфери діяльності людини, її навколишнє, природне і суспільне середовище, розкриває внутрішню суть людських ідей, бажань, потреб, створених людиною речей, пояснює появу навичок, умінь, звичок, звичаїв, традицій, обрядів тощо. Розглядаючи соціокультурні знання в контексті нашого дослідження як систему відносин людини і природи, людини і суспільства, людини і людини, ми усвідомлювали, що зміст соціокультурної складової шкільної географічної освіти формується як сукупність цінностей (духовних і матеріальних) і як діяльність людини з їх створення, поширення і збереження цих цінностей на конкретному географічному просторі.

Соціокультурні знання в географії містять у собі значний теоретичний та узагальнювальний зміст (закони, закономірності, теорії, концепції, загальні поняття). Методологічними є знання про методи дослідження та способи діяльності під час вивчення фізичної, економічної та соціальної географії. Сучасні шкільні курси географії побудовані на теорії та методології розвитку класичної географічної науки із врахуванням психолого-вікових особливостей учнів. У цьому контексті розглядаються основні функції навчання географії: освітня, виховна і розвивальна.

Освітня функція соціокультурних знань сприяє перетворенню географічних знань у надбання особистості школяра, виробленню вмінь і навичок використання їх на практиці. Доповнюють її інформаційні, описові, інструктивні навчальні матеріали, які запроваджуються в ході проблемного, програмованого, творчого навчання учнів.

Виховна функція виявляється у формуванні наукового світогляду школярів, їхніх високих моральних якостей, естетичних смаків, трудових умінь, патріотизму, любові до рідної землі; відіграє важливу роль під час вивчення нового змісту географічного матеріалу про явища етнічності, закономірності і принципи етнічної різноманітності та багатоаспектності світової спільноти.

Розвивальна функція спрямована на формування творчої особистості, розвиток її здібностей та креативності. Тобто під час вивчення географії активно здійснюється розумове, трудове, фізичне, моральне, естетичне, економічне виховання школярів, відбувається соціалізація підлітків.

Практика шкільної освіти показує, що проблема формування й реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії є досить новою і ще не знайшла належного відбиття у шкільних підручниках з географії, матеріалах для вчителів, що викликає значні труднощі у практичній діяльності останніх. Констатується, що сьогодення вимагає нових підходів до побудови змісту шкільного предмета географії, діагностики результатів навчання, становлення особистості школяра, розвитку його соціокультурної компетентності.

Аналіз діючих навчальних програм з географії показав, що у сучасній моделі шкільної географічної освіти соціокультурне спрямування змісту найчіткіше виділяється у розділах соціальної географії, хоча величезний потенціал мають і курси фізичної та економічної географії. У підручниках нового покоління для профільного навчання вже є спроби включення матеріалу з геодемографії, етногеографії, географії культури, географії релігій, політичної географії, країнознавства, соціальної екології, соціології, медичної географії, рекреаційної географії тощо. Дібраний навчальний матеріал соціокультурного спрямування у новітніх підручниках зосереджується в текстах параграфів, додатках, географічних картах, картосхемах, графіках, статистичному матеріалі, ілюстраціях тощо, завдяки чому учень одержує інформацію про минуле, сьогодення і майбутнє соціуму і конкретної географічної території.

У матеріалах нашого дослідження та розробленій концепції визначено, що до соціокультурної складової змісту географічної освіти відноситься навчальний матеріал про природу Землі, її особливості, багатства, відомості про суспільство, розмаїття соціумів, етносів, культур та цивілізацій. Такий матеріал значною мірою впливає на демократизацію, гуманізацію та гуманітаризацію навчально-виховного процесу. Цей розділ нашого дослідження переконливо доводить, що соціокультурне спрямування географічної освіти має велике навчальне, виховне, розвивальне значення для розвитку та соціалізації школярів. Адже від того, як вони сприймають світ та його закони, залежить майбутнє нашого суспільства.

У *третьому розділі «Змістово-методичне наповнення соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії на компетентнісній основі»* аналізується компетентнісний підхід до вивчення географії, розкривається методика формування предметних компетенцій з географії, емоційно-ціннісного ставлення школярів до світу, що забезпечує їх світоглядний розвиток, обґрунтовуються методичні засади навчальних технологій, які використовуються під час формування й реалізації соціокультурної складової змісту фізичної, економічної та соціальної географії. У ході дослідження ми систематизували загальнонавчальні компетентності в основні блоки: світоглядний; когнітивний; організаційно-діяльнісний; комунікативний; творчий та регуляторний. Кожному з цих блоків відповідають певні групи компетенцій з відповідними видами навчальної діяльності. У сучасному шкільному навчанні зростає значення таких універсальних умінь, як організація та самоорганізація, продуктивна обробка

інформації, міжкультурна та міжособистісна комунікації. Компетентнісний підхід не заперечує важливість знань, але він акцентує увагу на здатності використовувати отримані знання.

Ключові компетентності є загальними поняттями, які мають бути деталізовані в комплексі знань, умінь, навичок, цінностей і відношень за навчальними галузями та життєвими сферами школярів. Ключові компетентності за своїм характером є наскрізними, їх слід досягати в процесі навчання через усі без винятку предмети та виховні заходи.

Аналіз шкільної практики дозволив нам дійти висновку про те, що формування й реалізація соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії потребують ґрунтового змістово-методичного забезпечення.

Серед предметних компетентностей географічна компетентність займає вагомe місце і здійснює значний вплив на формування світогляду та культури учнів. Проаналізувавши зміст сучасних шкільних курсів географії, ми виокремили географічну компетентність через *просторову, часову, картознавчу, країнознавчу, краєзнавчу, українознавчу, соціокультурну* предметні компетенції. Це дозволило зробити висновок: такий підхід може забезпечити реалізацію специфіки навчального змісту географії у міжпредметному середовищі. Соціокультурні знання у змісті шкільних курсів характеризуються трьома вартісними рівнями – загальнолюдські, національні та регіональні, локальні, які закладають підвалини культури молоді особистості, формують ментальні постулати людини ХХІ ст., допомагають скласти комплексні та системні уявлення про геосферу нашої планети, подолати обмеженість технократизму й антропоцентризму у взаємодії людини і природи. Вже сьогодні стає зрозуміло, що соціокультурна компетентність, яка базується на геосоціокультурних знаннях, вміннях і навичках, потрібна сучасній людині протягом усього її життя. У нашому дослідженні соціокультурні компетенції учнів були основним предметом вивчення. Соціокультурна компетентність школяра складається з соціокультурної грамотності, можливостей використовувати соціокультурні знання, уміння та навички у процесі навчання географії, ставлення учнів до соціуму, культури, власної поведінки в громадських місцях та в суспільстві в цілому. Вітчизняні вчені-методисти О. Бугрій, Л. Зеленська, С. Коберник, В. Корнєєв, Л. Круглик, С. Пальчевський, О. Топузов соціокультурну компетентність трактують як рівень знань соціокультурного контексту навчального матеріалу, як характеристику досвіду спілкування та використання цих знань у різноманітних ситуаціях, як країно- та краєзнавчі знання, уявлення про основні національні звичаї та традиції, як систему навичок і умінь, що дозволяють узгоджувати свою поведінку відповідно до цих знань. Проведене дослідження засвідчує такі висновки. Ми передбачили, що ефективність формування предметних компетенцій, у тому числі й соціокультурних, визначається ступенем підготовки вчителя до такої роботи, рівнем готовності учнів оволодівати ними, дією соціокультурного середовища в освітньому закладі, потребою самого соціуму.

Формування соціокультурної компетенції школярів відбувається завдяки підходу, який заснований на вченні про цінності (аксіологію) та зумовлений об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей. Головне місце займає ідея розвитку особистості через привласнення загальнокультурних норм, розуміння нею природи і людини як найвищих цінностей, бажання жити в гармонії з навколишнім світом, у відповідності з його законами.

Все це відображає соціокультурну специфіку предмета. Прийняті в географії визначені взаємозалежні рівні (глобальний, регіональний і локальний) ми застосували для соціокультурної складової. Визначено, що сформоване соціокультурне середовище складається із кількох взаємозалежних рівнів, до яких належать: глобальний – загальносвітові тенденції розвитку культури, економіки, політики, освіти, інформаційних мереж; регіональний – освітня політика, культура, система освіти, життєдіяльність відповідно до соціальних і національних норм, звичаїв, традицій, засобів масової комунікації; локальний – освітня установа (мікрокультура, мікроклімат), найближче оточення, сім'я.

Соціокультурна складова шкільної географічної освіти є міцною базою для формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища. Емоційне ставлення найсильніше впливає на дитину, на вияв нею ставлення до інших, до навколишнього середовища, до світу в цілому. Орієнтація на цінність викликає в дитини певне ставлення до зовнішніх настанов, норм, звичаїв. Географічні знання дають можливість молодій людині дивитися на світ не через вузьку шпарину своєї спеціальності, а глобально – через природу всієї Землі, де людина живе, працює, відпочиває, творить. У процесі вивчення географії у школярів формуються основні підвалини світогляду: цілісність картини світу (природничої та соціальної), уява про єдність методів пізнання і процесу пізнання природи Землі, навколоземного космічного простору та всього Всесвіту. Адже природознавча картина світу – це інтегральний зріз наукових знань на даному етапі розвитку соціуму.

Як показує проведене дослідження, аналіз багаторічного досвіду вчителів географії, методистів емоційно-ціннісне ставлення людини до навколишньої дійсності є основним елементом її соціального досвіду, який вона успадкувала від старшого покоління і розвиває в сучасних умовах. Суть його складають емоційно-почуттєве ставлення людини до об'єктів і явищ навколишньої дійсності, упевненість в істинності наукових знань, поглядів та переконань. Сучасний навчально-виховний процес у школі неможливий без застосування освітніх технологій, що зумовлено ступенем розвитку суспільства і науки. У дисертаційному дослідженні детально розкрито рольові функції навчальних технологій: модульно-розвивального, проблемного навчання, технологія інтенсифікації навчання на основі опорних схем і знакових моделей, технологія рівневої диференціації, система розвивального навчання, особистісно зорієнтоване навчання, проєктивна технологія, ігрова технологія, комп'ютерна технологія навчання тощо. Працюючи в експериментальних, контрольних та інших класах, ми дійшли висновку, що педагогічні технології мають базуватися

на моделях педагогічної діяльності вчителя. Для того, щоб навчальна технологія приводила до очікуваних результатів, у її основі мають перебувати цілісні характеристики дидактичної ситуації, які спрямовані на розвиток учня. Як відмічають учені (О. Бугрій, Л. Зеленська, С.Коберник, В. Корнєєв, О. Топузов та ін.), конструювання педагогічних технологій має у своїй основі системну методологію, яка дозволяє синтезувати педагогічний досвід на основі різних галузей знання, в тому числі й психології, соціології, професійного менеджменту, професійної культури вчителя.

Сьогодні навчальні технології прагматично використовують майже усі вчителі географії, особливо це притаманно молодим педагогам. У сучасному інформаційному полі школярі основної та старшої школи проявляють свою самостійність, обізнаність, конкретизують необхідну інформаційну базу, розвивають свій інтелект і логіку мислення, вміння відстоювати свою думку, аналізувати. Найчастіше у своєму досвіді учителі використовують пояснювально-ілюстративну технологію (як традиційну), технологію проблемного навчання (як основний підхід до розкриття навчального змісту), програмоване навчання (як систему послідовних дій (операцій) у вивченні предмета), логічні опорні конспекти та схеми, комп'ютерне навчання як сучасну (інноваційну) технологію. Ігрові технології досить давно застосовуються у навчальному процесі з географії.

Серед нових перспективних технологій навчання географії найвагомішими є інформаційні технології. У практиці роботи вчителів шкіл, де проходило дослідження, стають поширеними робота з Інтернет-технологіями (подорож по Мережі, відвідування географічних сайтів, пошук необхідної географічної та іншої навчальної літератури, необхідної інформації). Метод проектів із застосуванням засобів Microsoft Office (створення баз даних, електронних таблиць, схем, картосхем) успішно опановують вчителі та учні. Творчі завдання із застосуванням засобів Microsoft Office (створення проектів, презентацій, есе тощо) також набуває великої популярності у педагогічному та учнівському середовищах. Комп'ютерні практикуми (рольові та ділові ігри, складання кросвордів, ребусів, тестові завдання тощо) зустрічаються в роботі творчих учителів географії України. Під час дослідження ми ознайомилися з результатами цих технологій на конкурсах «Учитель року...», на учнівських олімпіадах і турнірах з географії. Використання навчально-контролюючих програм у вигляді електронних посібників з географії останнім часом поширюється у роботі багатьох учителів географії в Україні. Конференції локальною мережею або через Інтернет є перспективними навчальними технологіями у вивченні шкільних навчальних дисциплін.

Під час проведення дослідження ми спостерігали, що останнім часом учителі активно освоюють новітні засоби комунікації – комп'ютерні мережі, Інтернет, телефонний, телевізійний, супутниковий зв'язок для обміну інформацією та набутим досвідом. Наші спостереження та результати дослідження показують, що застосування навчальних технологій залежить від рівня матеріальної бази та підготовки педагогічного колективу навчального

закладу. Позитивні зміни в сучасній освіті залежать від учителя, його технологічної компетентності, що дозволяє застосовувати увесь арсенал освітніх технологій.

У четвертому розділі дисертації «**Організація, проведення та результати педагогічного експерименту**» характеризуються узагальнені матеріали щодо організації педагогічного дослідження: етапи та методика його проведення, результати дослідження, апробація експериментальних результатів, їх обговорення та прогностичні напрямки формування й реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії. Для цього було підготовлено програму проведення педагогічного експерименту, який був реальною і достовірною основою перевірки впровадження ідеї формування й реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії. Результати навчання учнів та досвід роботи вчителів, їх ставлення до нового у змісті шкільних курсів географії є свідченням позитивних чи негативних зрушень у цьому процесі. Педагогічним експериментом було охоплено 418 учнів експериментальних та 416 учнів контрольних класів, 457 вчителів.

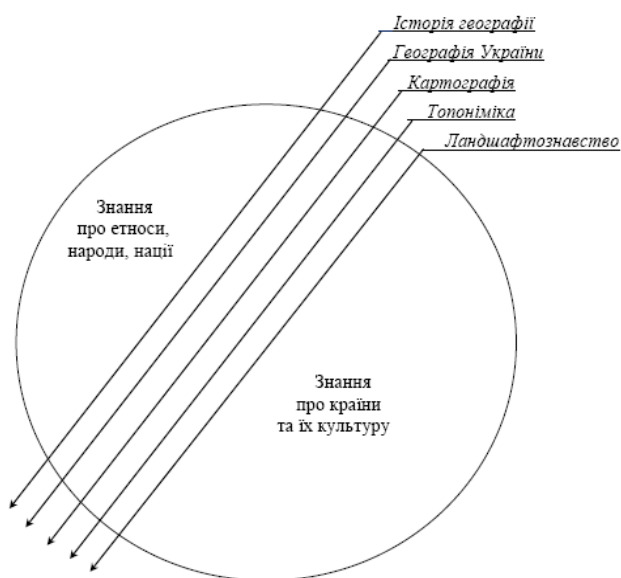

Рис. 1. Ядро соціокультурних знань

Ядром соціокультурних знань у шкільних курсах географії є знання з історії географії, картографічні знання, без яких не може бути будь-яких географічних знань, знання про етноси, народи, нації, про країни та їх культуру, знання своєї Батьківщини (географії України), знання з топоніміки, ландшафтознавства, розуміння матеріальної і духовної культури українського народу та народів світу.

Під час організації формувального експерименту ми виходили як з результатів констатувального дослідження, так і з теоретичного аналізу проблеми. З'ясування сутності «соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії» в теоретичному аспекті стало основою для створення методики формування й реалізації у навчально-виховному процесі. Для цього

детальніше і глибше вивчалася теорія соціуму, етносу, розвитку національної та світової культур, проходило узагальнення закономірних зв'язків між цими аспектами суспільного життя людини, готувалося методичне забезпечення інноваційних шляхів реалізації та інтеграції соціокультурних змістових ліній з географічними, вводились факультативні курси («Етногеографія», «Етнічні землі України», «Географія населення з основами демографії», «Географія релігій», «Рекреаційна географія»), курси за вибором, проводилась організація профільного навчання. У нашому дослідженні соціокультурний принцип забезпечує реалізацію мети навчання – сприяти зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу особистості та суспільства.

Педагогічне дослідження розпочиналося з учнями 6–9 класів основної школи та зі старшокласниками – учнями 10 класу. Згідно з результатами попереднього етапу дослідження вчителі проводили корегування діяльності. Склад учителів географії у процесі дослідження практично не змінювався. Незмінною протягом експериментального дослідження була методика визначення критеріїв ефективності одержаних результатів. Це дало змогу з'ясувати, що результативність отримання школярами соціокультурних знань значно поліпилася. У пошуковому експерименті був підібраний навчальний матеріал соціокультурного змісту.

Отримані результати аналізувалися та статистично опрацьовувалися за допомогою електронних таблиць *Excel*. Для аналізу результатів педагогічних досліджень ми застосовували t -критерій Госсета (Ст'юдента) для порівняння вибірових середніх величин, які належать двом сукупностям даних, а також для з'ясування, наскільки суттєво відрізняються між собою математичні оцінки сподівання. Опрацювання даних спрощувалося за рахунок використання вбудованої функції CONFIDENCE (альфа; станд відхил; розмір), яка повертає значення половинної ширини довірчого інтервалу, що обчислюється для

вибірки таким чином: $\delta = t(n) \cdot \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$, де t – критерій Госсета, значення якого

автоматично змінюється в залежності від апріорної надійності, яка обчислюється як $1-\alpha$, де α – рівень значущості (для наших досліджень, як і більшості педагогічних експериментальних досліджень, обрано $\alpha=0,05$); n – розмір вибірки; σ – дисперсія вибірки.

Для отримання більш строгого підтвердження або спростування статистичних гіпотез нами було використано критерій Пірсона χ^2 , значення якого також обчислювались з використанням вбудованої функції CHITEST електронних таблиць *Excel*. Репрезентативність вибірок забезпечувалась достатньою кількістю учнів як у контрольних, так і в експериментальних групах. Результати порівняння даних контрольних зрізів навчальних досягнень вказують на те, що контрольна й експериментальна групи належать одній генеральній сукупності. Висновок підтверджується ще й тим, що інтервали $x_{01} \pm \delta_1$ і $x_{02} \pm \delta_2$, де x_{01} , x_{02} – математичні сподівання (вибіркове середнє) значення оцінок для контрольної й експериментальної груп, а δ_1 , δ_2 – довірчі

інтервали, обчислені для рівня надійності 0,95 для даних, отриманих на зазначених групах, перекриваються.

Отже, завдяки введенню до змісту навчання матеріалу соціокультурного спрямування зростають пізнавальна діяльність школяра, результативність навчальних досягнень, загальнокультурні та предметні компетентності, рівень опанування навчальних курсів із географії (див. нижче узагальнені дані у вигляді таблиці).

Результати статистичного опрацювання навчальних досягнень учнів з географії (узагальнені дані)

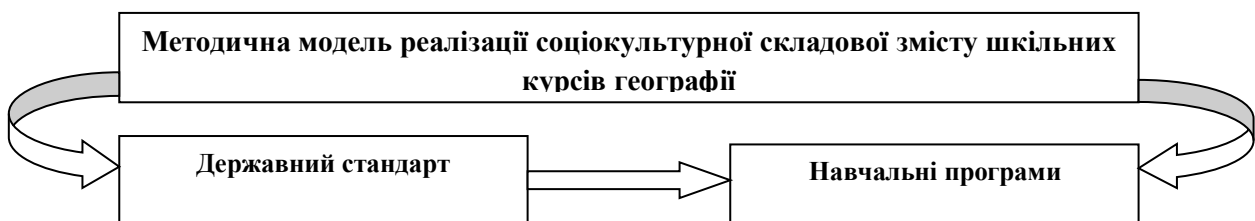
Рівні навчальних досягнень	Контроль		Експеримент	
	Вхідний, %	Підсумковий, %	Вхідний, %	Підсумковий, %
I - Початковий	8,63	5,80	8,03	0,73
II – Середній	37,41	36,23	32,12	29,20
III – Достатній	41,01	42,03	44,53	40,88
IV – Високий	12,95	15,94	15,33	29,20
Середнє вибіркоче	6,58	7,04	6,96	7,85
СКВ	2,37	2,35	2,35	2,38
Ширина довірчого інтервалу, $2*\delta$	0,79	0,78	0,79	0,80
Хі2тест	0,6673		$2,5572*10^{-9}$	

У розділі доведено, що достовірність зроблених нами висновків забезпечується репрезентативністю експериментальної вибірки та відповідною циклічністю педагогічного експерименту, проведеної кореляції, апробації та впровадження в педагогічний процес.

Критерії, за якими проходив процес добору навчального матеріалу та з'ясувалися ефективність навчальних технологій, визначалися з огляду на розвиток мислення учнів, їхні вікові психологічні особливості, мотивацію навчання, рівень пізнавальної активності і самостійності, навчальні досягнення учнів, а також використання математичних та статистичних методів під час педагогічного дослідження.

Проведене педагогічне дослідження дозволило нам побудувати методичну модель реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії (див. рис. 2 на ст. 21). Метою створення моделі було узагальнення і систематизація провідних положень щодо набуття соціокультурних знань учнів

у процесі навчання географії. Розробляючи методичну модель реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії, ми керувалися ідеєю доцільності та соціокультурної цінності географічних знань про людину в системі «природа – людина – суспільство». Модель базується на вимогах Державного стандарту та змісті чинних навчальних програм з географії. Основними компонентами методичної моделі ми виділили: змістову, цільову, процесуальну, мотиваційно-ціннісну, діяльнісно-творчу та результативно-оцінювальну. Особисті результати школярів закладено у мотивації їх до навчання, у систему цінностей, рівень сформованості етнічної самосвідомості, національної, регіональної та громадянської ідентичності.

<u>Змістова компонента</u>	<u>Цільова компонента</u>	<u>Процесуальна компонента</u>
<p>Посилення соціокультурної парадигми освіти. Посилення гуманістичного спрямування (людина в центрі змісту освіти):</p> <ul style="list-style-type: none"> • різноманітність соціумів, культур, етносів у сучасному світі; • культурні цінності світових і локальних цивілізацій; • фактори взаємодії соціумів з географічним середовищем; • етнічні процеси і етноконфесійні проблеми в країнах світу, шляхи їх вирішення. Розвиток загальних інтелектуальних знань та умінь на основі соціокультурного змісту 	<p>Освітньо-навчальні цілі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • формування соціокультурної компетентності; • формування знань про розміщення різних соціумів (етносів) в географічному середовищі з позиції людини – умов його життя та діяльності; • формування знань про вплив природного середовища на особливості расових ознак людини; • формування уяви про природне середовище як об’єктивний фактор становлення національних характеристик різних етносів; • формування знань про багатонаціональність поліконфесійність сучасного багатополярного світу. 	<p><i>Культурологічний і гуманістичний підходи</i>, що віддзеркалюють цінності цивілізації та підкреслюють значущість людини в процесі світового розвитку культури.</p> <p><i>Інтеграційний підхід</i> – внутрішня і міжпредметна інтеграція з предметами гуманітарного та природничо-наукового циклів.</p> <p><i>Технологія особистісно зорієнтованого навчання</i> – провідна (базова) у процесі соціокультурної освіти, високий виховний потенціал.</p> <p><i>Технологія емоційно-ціннісного сприйняття</i>, практика формування географічних образів. <i>Ігрові технології</i> – проведення ділових та рольових ігор, дискусій, круглих столів</p>
<p>Мотиваційно-ціннісна компонента</p> <p>Демонстрація значення науки географії і розвитку пізнавального інтересу до предмета, формування етнічної самосвідомості. Розвиток глобального мислення, розуміння шляхів вирішення глобальних проблем, розвитку етносів і цивілізацій у сучасному світі. Формування духовних цінностей на основі природного і культурного різноманіття світу, виховання екологічного й морального ставлення до природи, що ґрунтуються на принципах культури. Виховання етнічної терпимості, конфесійної толерантності, симпатії у ставленні до інших народів, розуміння значення рівності і можливостей етносів у засвоєнні національної культури</p>	<p>Виховні цілі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • формування культури між-особистісних відносин, які сприяють глибокому духовному збагаченню «діалогу культур»; • формування ідеалів взаєморозуміння, солідарності, терпимості між народами; • формування міжетнічної та міжконфесійної толерантності, загальнодержавної, регіональної та національної ідентичності. <p>Розвивальні цілі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розвивати в учнів уміння застосовувати знання про звичаї і традиції свого і сусідніх народів у повсякденному житті; • розвивати географічне мислення, яке дозволяє аналізувати 	<p>Діяльнісно-творча компонента</p> <p>Розвиток <i>комунікативних навичок</i> (у вербальній, візуальній, графічній формах), що сприяють подоланню мовного бар’єру та міжкультурної відокремленості між різними народами в Україні й світі. Розвиток <i>навичок застосування інформаційних технологій</i> і картографічних джерел з метою одержання інформації про етнокультурне розмаїття світу. Розвиток <i>когнітивних навичок</i> (аналіз, синтез, критичне мислення) для прийняття</p>

ВИСНОВКИ

Ця модель стала ефективною у процесі проведення експерименту, її доцільно використовувати у навчально-виховному процесі з географії у загальноосвітніх навчальних закладах країни.

На основі обґрунтованих у дослідженні положень було підготовлено підручники нового покоління, серед яких – регіональний підручник для учнів 5 класу «Мій Київ: Історія. Культура. Географія», наукове редагування підручника для учнів 5 класу «Географія рідного краю. Київщина», науково-методичні комплекси для учнів 10 та 11 класів профільного напрямку (програма, підручники, практикуми, тести, тематично-календарне планування тощо).

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено наукове узагальнення та теоретико-експериментальне дослідження наукової проблеми формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії. Соціокультурне спрямування вивчення географії дає можливість формувати в учнів поняття про сучасний соціум та культуру народів світу. Сучасні шкільні курси географії мають потужний потенціал для усвідомлення того, що сучасний світовий соціум складається з різноманітних національних соціумів (етносів), національних культур, які мають шанс на прогресивний розвиток за рахунок їх взаємозбагачення й розквіту. Проведене дослідження свідчить про можливість змісту шкільних курсів географії формувати в учнів соціокультурну компетентність. На основі узагальнених матеріалів можна сформулювати такі висновки.

1. Вперше запропоновано теоретичне обґрунтування та методику формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії з дотриманням положень Державного стандарту і змісту чинних навчальних програм, що зумовлено необхідністю впровадження комплексних завдань шкільної географічної освіти на сучасному етапі розвитку суспільства. Соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії створює можливість для формування в школярів міжкультурних взаємозв'язків між народами (етносами), розуміти глобалізаційні процеси, які проходять у сучасному світі, пізнавати інтеграцію соціально-економічного простору, що відбувається на

фоні розпаду багатонаціональних держав, посилення соціокультурної й етнокультурної своєрідності, загострення національних та етнічних конфліктів у різних регіонах світу, спроб примирення та створення стабільності у різних регіонах планети.

Теоретичний аналіз засад формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії уможливив вперше ввести в науково-методичний обіг поняття «формування і реалізація соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії», «соціокультурне спрямування змісту шкільних курсів географії», «соціокультурний підхід у вивченні географії», «соціокультурна компетентність учнів», «соціокультурна зрілість школярів», «інтеграція соціокультурних змістових ліній з географічними», «соціокультурний потенціал шкільних курсів географії», що дає змогу створити в освітньому процесі з географії оптимальні умови для навчання, виховання, розвитку й самовдосконалення особистості учня, становлення потенційних можливостей для її вільної та творчої самореалізації. Вперше обґрунтовано категорійно-понятійний апарат з проблеми формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії. Внесено рекомендації щодо удосконалення змісту та структури навчальних програм з географії, розроблено навчальні програми та методичні матеріали до спецкурсів та курсів за вибором профільної школи: «Етногеографія», «Географія населення з основами демографії», «Географія туризму», «Медична географія», «Географія релігій», «Рекреаційна географія». Укладено авторський курс лекцій для вчителів географії «Формування та реалізація соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії», «Етногеографія: історія, теорія, методи дослідження», а для студентів Київського університету імені Бориса Грінченка – курс лекцій та семінарських занять «Етнопедagogіка», для студентів магістратури – курс «Полікультурна педагогіка».

На основі результатів аналізу стану досліджуваної проблеми в шкільній практиці встановлено недостатність соціокультурного спрямування навчання географії. У діючих підручниках, навчальних та навчально-методичних посібниках мало цікавого матеріалу про соціум, країни, народи, їх культуру, віросповідання, ментальність, традиції, звичаї, побут тощо. Актуальність і практична спрямованість соціокультурної освіти в межах курсів шкільної географії обумовлені необхідністю формування у випускників соціокультурної компетентності, виховання толерантності, терпимості до інших народів й етносів та відчуття національної ідентичності.

Запропоновано напрями вдосконалення змісту географічної компоненти в освітній галузі «Природознавство» Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, які передбачають: 1) внесення змін до варіативної та інваріативної складової базового навчального плану в напрямі розв'язання суперечностей між високим науковим рівнем змісту шкільних курсів географії і недостатньою кількістю навчальних годин, виділених на його вивчення; 2) внесення пропозицій щодо змісту курсів поглибленого вивчення географії (8-9 кл.) та профільного вивчення курсу в 10-11 класах. Показано, що посилення

соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії допоможе розв'язати ряд гуманістичних та світоглядних завдань предмету.

2. Уперше створено і експериментально перевірено методичну модель реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії, яка ґрунтується на вимогах Державного стандарту та змістучинних навчальних програм. Основними компонентами створеної моделі виділено: змістову, цільову, процесуальну, мотиваційно-ціннісну, діяльнісно-творчу та результативно-оцінювальну. У моделі виділена стратегічна частина – соціальне замовлення, яке детермінує зміст відібраної і структурованої соціокультурної інформації. Тактична частина моделі складається із змістової, цільової та процесуальної компоненти. Результативно-оцінювальна компонента дає можливість сформувати міжпредметні результати, що виражаються через світоглядні ідеї, способи діяльності учнів, базові компетенції. Предметні результати виражаються через систему знань, умінь і способів діяльності з географії, рівень сформованості соціокультурної компетентності та сприйняття соціокультурної картини світу. Особисті результати школярів закладено у мотивації їх до навчання, у систему цінностей, рівень сформованості етнічної самосвідомості, національної, регіональної та громадянської ідентичності. Мотиви безпосередньо пов'язані з потребами, які породжують певне переживання, інтерес та спрямованість особистості на пізнання певних об'єктів і явищ. Такі мотиви надають смисл навчально-пізнавальному процесу.

Створення моделі і сам процес моделювання є зреалізованою метою та завданням дослідження, його ілюстрацією. Методична модель уможливує представлення складових процесу навчальної діяльності під час формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії, які взаємозумовлені та систематизовані через постійні зв'язки, виділені цілі, послідовність виконання та оцінювання результатів.

3. На основі компетентнісного підходу створено методичне забезпечення соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії, визначено основні предметні компетенції, упроваджувалися методики: пояснювально-ілюстративна (як традиційна), проблемного навчання (як основний підхід до розкриття навчального змісту), використання логічних опорних конспектів та схеми, комп'ютерне навчання як сучасну (інноваційну) технологію та ігрові технології досить давно застосовуються у навчальному процесі з географії та технології навчання. Визначено, що географічна компетентність ґрунтується на здатності школяра вдало використовувати набуті географічні та соціокультурні знання, уміння та навички, швидко адаптуватися в соціумі, реалізувати власні мотиваційні орієнтації, здійснювати особистісну й соціальнозначиму продуктивну навчальну діяльність стосовно реальної дійсності. Установлено, що географічні компетенції – це суспільно визначений рівень знань, умінь і навичок школяра в межах навчального предмета, що дозволяє йому виконувати певні дії через власне ставлення. Виділено, що основними предметними компетенціями у змісті шкільних курсів географії є: просторова, часова, картознавча, краєзнавча, українознавча, країнознавча, соціокультурна тощо.

Виявлено, що соціокультурне спрямування вивчення географії дає можливість формувати в учнів поняття про сучасний соціум та культуру народів світу, що створює базу для формування соціокультурної компетентності школярів. Уперше створені підручники з географії, зокрема для профільного навчання, посібники для вчителів та учнів, методичні рекомендації, статті, соціокультурний зміст яких доповнює методичну базу з урахуванням компетентнісного підходу, що забезпечує успішне здійснення навчально-виховного процесу в школі.

4. У процесі дослідження виявлено та досліджено чинники, які сприяють розвитку соціокультурного спрямування шкільної географічної освіти, серед них вагомий вплив мають зовнішні та внутрішні чинники. Зовнішні – зумовлюють залежність педагогічного процесу від суспільних процесів та умов. Вагомими з них є: соціально-економічні умови та потреби суспільства; політична ситуація; рівень культури; потреби соціуму в творчій особистості та рівні її освіти; відповідність змісту освіти меті та обраній моделі; структурна єдність змісту на різних рівнях географічної освіти та на міжпредметному рівні; єдність змістової і процесуально-діяльнісної складових; науковість, доступність і природовідповідність. Сучасне суспільне середовище є одним з головних зовнішніх чинників формування змісту географічної освіти. Зовнішні ознаки виявляються під час освітнього процесу, вони є об'єктивними. Показано, що внутрішні чинники теж впливають на розвиток і зміст географічної освіти. Основними з них є: Державні стандарти з географії; навчальні програми, підручники, посібники; картографічний, краєзнавчий і статистичний матеріал тощо. Специфіка цих чинників полягає в тому, що вони відбивають усталену залежність між діяльністю вчителя, діяльністю учня та змістом навчання, видів і методів, підходів до здійснення навчального процесу, тобто є переважно суб'єктивними.

5. Розробленою теоретично обґрунтованою новітні методиками, які використовувалися в експериментальних класах в процесі формування соціокультурної складової змісту шкільної географії. Дослідження підтверджує припущення про те, що їх застосування сприяє росту педагогічної майстерності та творчості вчителів, успішності учнів. Використані вчителями ігрові технології, організація модульно-розвивального, проблемного і проектного навчання, пошуковий метод у навчанні є на сьогодні ефективними та перспективними. Метод проектів із застосуванням засобів Microsoft Office (створення баз даних, електронних таблиць, схем, картосхем) успішно опановують учителі та їхні вихованці. Творчі завдання із застосуванням засобів Microsoft Office (створення проектів, презентацій, есе тощо) також набуває великої популярності у педагогічному та учнівському середовищах. Робота в експериментальних і контрольних класах підтверджує, що педагогічні технології мають базуватися на моделях педагогічної діяльності та методиках, яку застосовують учителі. Для того, щоб навчальна діяльність приводила до очікуваних результатів, ми рекомендували вчителям створювати цілісні характеристики певної дидактичної ситуації, що спрямовані на розвиток

учня. Конструювання навчальних методик та технологій мусить мати в своїй основі системну методологію, яка дозволяє синтезувати педагогічний досвід на основі різних галузей знання, у тому числі й психології, соціології, професійного менеджменту, професійної культури вчителя. Показано, що останнім часом учителі активно освоюють новітні засоби комунікації – комп'ютерні мережі, Інтернет, телефонний, телевізійний, супутниковий зв'язок тощо. Комп'ютерні практикуми (рольові та ділові ігри, складання кросвордів, ребусів, тестові завдання тощо) зустрічаються в роботі творчих учителів географії України. Результати нашого дослідження дають підстави стверджувати, що застосування різноманітних традиційних методикі новітніх технологій є сучасним, результативним, необхідним.

6. Уперше підготовлені та впроваджені підручники з географії нового покоління для профільного навчання старшокласників, у змісті яких удосконалено соціокультурну складову. Створено та впроваджено в навчально-виховний процес з географії підручники: «Географія рідного краю. Київщина. 5 кл.», «Мій Київ. Історія. Культура. Географія. 5 кл.»; «Географія. 10 кл. Профільний рівень», «Географія. 11 кл. Профільний рівень». Вони активно використовувалися в наших дослідженнях. Зміст підручників розрахований на реалізацію мети забезпечення умов переходу навчання географії в загальноосвітніх школах на новий зміст навчання. Удосконалено теорію сучасного підручника, зокрема профільного рівня. Видані підручники за методологічними та методичними засадами підручникотворення задовольняють сучасні вимоги до навчальної книги. У підручниках нового покоління для профільного навчання вже є спроби включення матеріалу з геодемографії, етногеографії, географії культури, географії релігій, політичної географії, країнознавства, соціальної екології, соціології, медичної географії, рекреаційної географії тощо. Дібраний навчальний матеріал соціокультурного спрямування в новітніх підручниках зосереджується в текстах параграфів, додатках, географічних картах, картосхемах, графіках, статистичному матеріалі, ілюстраціях тощо, завдяки чому учень одержує інформацію про минуле, сьогодення й майбутнє соціуму та конкретної географічної території. Проте сьогодні ще бракує навчально-методичного та програмного забезпечення до підручників з географії нового покоління, які вимагають якісно нових навчальних матеріалів. Створено навчальні посібники з географії, зокрема : атласи, контурні карти, практикуми, зразки тематичного планування, зошити для організації самостійної роботи учнів, збірники завдань для ДПА та ЗНО.

7. Визначено, що позитивними тенденціями розвитку сучасної шкільної географічної освіти є процес гуманізації та гуманітаризації, де соціокультурна компетентність є ядром, центром її змісту. Соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії об'єднує соціокультурні знання, вміння та навички, що забезпечують поширення інформації про досвід людської діяльності, особливості ведення господарства в умовах ринку, розвитку національної культури, вплив природно-географічних умов території на рівень соціально-економічного розвитку країни, який сформувався історично. Соціокультурні

знання допомагають учневі засвоїти цінності, правила і норми соціальної поведінки та ставлення до природи суспільства, в якому йому доведеться жити, працювати. Ядром соціокультурних знань у шкільних курсах географії запропоновано вважати знання з історії географії, картографічні знання, без яких не може бути будь-яких географічних знань, знання про етноси, народи, нації, про країни та їх культуру, знання своєї Батьківщини (географії України), топоніміки, ландшафтів, матеріальної і духовної культури українського народу та народів світу.

8. Проведене експериментальне дослідження підтвердило, що методика формування й реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії носить універсальний характер і володіє значним поліваріантним потенціалом. Вона може з успіхом застосовуватись і початкуючими, і досвідченими вчителями у спеціалізованих класах ліцеїв, гімназій та у звичайних класах загальноосвітніх шкіл. Педагогічним експериментом було охоплено 418 учнів експериментальних та 416 учнів контрольних класів, 457 вчителів. Узагальнені дані про результати статистичного опрацювання свідчать, що значно зріс рівень досягнень учнів з географії. Високий рівень в експериментальних класах був : вхідний – 15,33%, а підсумковий – 29,20%. Значно зменшився початковий рівень : вхідний – 8,03%, підсумковий – 0,73%. На середньому і достатньому рівнях ці показники теж змінилися в бік поліпшення. Одержані під час педагогічного дослідження результати були значно вищими, а географічні знання соціокультурного спрямування міцнішими в експериментальних класах, ніж у контрольних, а в учнів експериментальних класів розкрилися комплексні досягнення в навчанні географії: позитивний розвиток потреб і мотивів діяльності; посилення інтелектуального потенціалу; цілісне світоглядне сприйняття навколишнього середовища. Вперше оприлюднено створену і експериментально перевірену методичну модель формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії.

У виконаній роботі теоретично і практично обґрунтовано необхідність та можливість удосконалення форм, методів, засобів вивчення географії на уроках та факультативних курсах.

Основна значущість проведеного дослідження полягає в тому, що в ньому теоретично й методично обґрунтовано систему умов і засобів вивчення процесу формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії. Репрезентований у дисертації узагальнений аналіз проблеми формування і реалізації соціокультурної складової шкільних курсів географії та результати дослідження показують їх об'єктивний взаємозв'язок. Основні положення дисертаційної роботи дають підстави для їх використання під час розробки нового змісту навчальних програм з географії, нових напрямів у методиці навчання предмета, матимуть розвиток у наступних науково-педагогічних розвідках із проблем географічної освіти, сприятимуть подальшому методичному забезпеченню підготовки та перепідготовки вчителів історії та географії в системі післядипломної освіти. Таким чином, є підстави

стверджувати, що завдання дослідження виконано, робота має певну наукову новизну та практичну цінність. Програма дисертаційної роботи в межах поставлених нами завдань завершена. Але проведені дослідження не вирішують всіх питань, пов'язаних із формуванням і реалізацією соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії. Перспективними є наукові розвідки зі створення та використання з цією метою програмних засобів, підручників і посібників на електронних носіях, а також проведення порівняльних досліджень з метою реалізації географічної компоненти освітньої галузі «Природознавство» в основній та старшій школах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії: теорія і практика : моногр. / Л.Б. Паламарчук. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – 412 с.

Науково-методичні посібники, підручники

2. Паламарчук Л.Б. Вивчення проблем соціальної географії в школі : навч.-метод. посіб./ Л.Б. Паламарчук, Л.І. Круглик.– Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2001. – 140 с. (Гриф МОНУ, протокол №6 від 05.07.2001 р.).

3. Яценко В.С. Географія рідного краю. Київщина : підруч. для 5 кл. загальноосвіт. шк. Київ. обл. /за ред. Л.Б. Паламарчук / В.С. Яценко. – К. : Магістр-S, 2000. – 120 с. (Гриф МОНУ, лист № 3/2-66 від 19.02.1998 р.).

4. Паламарчук Л.Б. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної освіти : розділ у метод. посіб. / М-во освіти і науки України; Ін-т педагогіки АПН України / Л.Б. Паламарчук. – К. : Перше вересня; Шк. світ; Х. : Фоліо, 2000. – 126 с. (Гриф МОНУ, наказ №428/48 від 04.09.2000 р.).

5. Паламарчук Л.Б. «Мій Київ» : атлас / Р.Р. Коваленко, Л.Б. Паламарчук, Н.І. Чанцева. – К. : ДНВП «Картографія». – 2002. – 21 с. (Гриф МОНУ, лист № 1/11 – 2956 від 05.07.2001 р.).

6. Паламарчук Л.Б. Загальна географія (атлас-хрестоматія) / Н.В. Бескова, Л.І. Криницький, Л.Б. Паламарчук. – К. : Стафед-2, 2003. – 33 с. (Гриф МОНУ, лист № 1/11 – 3484 від 08.08.2003 р.).

7. Паламарчук Л.Б. Мій Київ. Історія. Культура. Географія : підруч. для 5 кл. загальноосв. шк./ Белкіна Е.В., Бойко В.М. Васильєв О.О., Паламарчук Л.Б. та ін. – К. : АДЕФ-Україна, 2004. – 196 с.

8. Паламарчук Л.Б. Географія. Економіка. Програми для загальноосв. навч. закл., 6 - 11 кл. / П.Г. Шищенко, В.М. Бойко, Л.Б. Паламарчук та ін. – Київ-Ірпінь : Перун (Гриф МОНУ, лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.).

9. Паламарчук Л.Б. Географія, 10-11 кл. Програми для профільного навч. в загальноосв. навчальних закл. / Н. Бескова, В. Бойко, С. Кобернік,

Л. Паламарчук та ін. – К. : Пед. преса, 2005. – 172 с. (Гриф МОНУ, лист № 1/11-385 від 30.01.2004 р.).

10. Паламарчук Л.Б. Новий довідник. Географія : навч. посіб. для абітурієнтів, студентів, учнів, вчителів /Л. Пасенко, М. Сорока, С. Капіруліна, Н. Бєскова, Л. Паламарчук. – 2-е вид. – К. :ТОВ «Казка», 2010. – 992 с. (Гриф МОНУ, лист № 1/11-3069 від 30.04.2009 р.).

11. Паламарчук Л.Б. Самостійні роботи. Географія. Бліц-тести. 9 клас (дидакт. матер.) / Т.Г. Гільберг, Л.Б. Паламарчук. – Х. :Торсінг плюс, 2010. – 128 с. (Гриф МОНУ, лист № 1/11-411 від 02.02.2010 р.).

12. Паламарчук Л.Б. Географія. 11 клас : зб. завдань для Держ. підсумкової атестації (у формі контрольних робіт) : метод. посіб. /Т.Г. Гільберг, Л.Б. Паламарчук, І.І. Бочко. – Х. : Ранок, 2010. – 128 с. (Гриф МОНУ, лист № 1/11-411 від 02.02.2010 р.).

13. Паламарчук Л.Б. Географія : зб. завдань для Держ. підсумкової атестації. 9 кл. : метод. посіб. /Л.Б. Паламарчук, А.І. Довгань, В.В. Совенко, Р.В. Гладковський – К. : Генеза, 2010. – 168 с. (Гриф МОНУ, лист № 1/11-408 від 02.02.2010 р.).

14. Паламарчук Л.Б. Географія : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл.: профіл. рівень / Л.Б. Паламарчук, Т.Г. Гільберг, В.В. Безуглий. – К. : Генеза, 2010. – 304 с. (Гриф МОНУ, наказ МОН України від 3 березня 2010 р. №177).

15. Паламарчук Л.Б. Географія : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл.: профіл. рівень / Л.Б. Паламарчук, Т.Г. Гільберг, А.І. Довгань. – К. : Генеза, 2011. – 304 с. (Гриф МОНУ, наказ МОН України №235 від 16.03.2011 р.).

16. Паламарчук Л.Б. Збірник завдань для Державної підсумкової атестації з географії: 9 кл. / Р.В. Гладковський, Л.Б. Паламарчук, А.І. Довгань, В.В. Совенко. – К. : Центр навч.-метод. л-ри, 2011. – 192 с. (Гриф МОНУ, наказ МОН України № 117 від 09.02.2011 р.).

17. Паламарчук Л.Б. Збірник завдань для Державної підсумкової атестації з географії: 11 кл. / Р.В. Гладковський, Н.І. Забуга, Л.Б. Паламарчук, А.І. Довгань, В.В. Совенко. – К. : Центр навч.-метод. літератури, 2011. – 128 с. (Гриф МОНУ, наказ МОН України № 117 від 09.02.2011 р.).

18. Паламарчук Л.Б. TIMSS 2007. Ч. 1. Результати дослідження на національному рівні (посіб.) / О.Я. Савченко, М.І. Бурда, Н.Ю. Матяш, Г.Є. Уварова, Л.Б. Паламарчук та ін. - К. : Видавнича група ВНУ, 2010. – 400 с.

19. Паламарчук Л.Б. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з географії: 9 кл. / Р.В. Гладковський, Л.Б. Паламарчук, А.І. Довгань, В.В. Совенко. – 2-е вид., доопрац. – К. : Центр навч.-метод. літератури, 2012. – 192 с. (Гриф МОНмолодьспорту України, наказ №20 від 13.01.2012 р.).

20. Паламарчук Л.Б. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з географії: 11 кл. / Р.В. Гладковський, Н.І. Забуга, Л.Б. Паламарчук, А.І. Довгань, В.В. Совенко. – К. : Центр навч.-метод. літератури, 2012. – 128 с. (Гриф МОНмолодьспорту України, наказ №21 від 13.01.2012 р.).

21. Паламарчук Л.Б. Географія : Зб. завдань для підготовки до ДПА і ЗНО / Р.В. Гладковський, А.І.Довгань, Л.Б.Паламарчук, В.В.Совенко. – К.: Генеза, 2013. – 168 с.(Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. Лист МОНмолодьспорту України від 05.11.2012 р. № 1/11 – 17210).

22. Паламарчук Л.Б. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з географії : 9-й кл. / Р.В.Гладковський, А.І.Довгань, Л.Б.Паламарчук, В.В.Совенко. – К.: Центр навч.-метод. л-ри, 2013. – 192 с.(Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. Наказ МОНмолодьспорту України від 25.01.2013 р. № 55).

23. Паламарчук Л.Б. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з географії : 11-й кл. /Р.В.Гладковський, А.І.Довгань, Н.І.Забуга, Л.Б.Паламарчук, В.В.Совенко. – К.: Центр навч.-метод. л-ри, 2013. – 128 с.(Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. Наказ МОНмолодьспорту України від 25.01.2013 р. № 55).

Статті у наукових фахових виданнях

24. Паламарчук Л.Б. Соціальне виховання учнів у процесі вивчення географії/ Л.Б. Паламарчук // Наша шк. – 2002. – № 5. – С. 45–48.

25. Паламарчук Л.Б. Питання соціального виховання учнів у шкільних підручниках з географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 71–76.

26. Паламарчук Л.Б. Методичні аспекти процесу створення підручників з географії для реалізації профільного навчання старшокласників / Л.Б. Паламарчук // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип. 4. – С. 177–181.

27. Паламарчук Л.Б. Використання української літератури в соціальному вихованні учнів / Л.Б. Паламарчук // Вісн. Глухів. держ. пед. ун-ту (Сер. «Пед. науки»). – Глухів, 2003. – Вип. 3. – С. 139–144.

28. Паламарчук Л.Б. Народний календар – джерело соціокультурних знань школярів / Л.Б. Паламарчук // Наша школа – 2004. – № 3. – С. 14–17.

29. Паламарчук Л.Б. Соціокультурні орієнтації шкільних підручників з географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 5. – С. 28–34.

30. Паламарчук Л.Б. Культура мовлення на уроках географії / Л.Б. Паламарчук // Географія та основи економіки в шк. – 2004. – № 4 (40). – С. 46–49.

31. Паламарчук Л.Б. Формування соціокультурної компетентності учнів засобами шкільних курсів географії / Л.Б. Паламарчук // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського (Сер. «Педагогіка і психологія»). – Вінниця, 2005. – Вип. 14. – С. 49–51.

32. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна складова шкільного курсу «Географія України» / Л.Б. Паламарчук, М.В.Сорока // Рідна шк.– 2005.– №2 (901).– С. 49–53.

33. Паламарчук Л.Б. Формування відповідальності учнів засобами шкільних курсів географії / Л.Б. Паламарчук // Нова пед. думка. – 2006. – №1. – С. 93–96.

34. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна спрямованість практичних робіт у курсі «Загальна географія» / Л.Б. Паламарчук // Географія та основи економіки в шк. – 2006. – № 5 (55). – С. 27–30.

35. Паламарчук Л.Б. Формування соціокультурних знань про український етнос у школярів під час вивчення географії / Л.Б. Паламарчук // Географія та основи економіки в шк. – 2008. – № 4 (74). – С. 42–46.

36. Паламарчук Л.Б. Реалізація соціокультурної складової змісту шкільних підручників з географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 112–120.

37. Паламарчук Л.Б. Професійний підхід вчителя географії в процесі формування соціокультурних знань учнів / Л.Б. Паламарчук // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. ст. (Сер. «Педагогіка і психологія»). – Ялта, 2008. – Вип. 19, ч. 2. – С. 120–124.

38. Паламарчук Л.Б. Вшановуємо Павла Платоновича Чубинського / Л.Б. Паламарчук // Географія та основи економіки в шк. – 2009. – № 6 (88). – С. 42–44.

39. Паламарчук Л.Б. Етнокультурологічна компетентність учителя географії / Л.Б. Паламарчук // Рідна шк. – 2009. – № 5/6. – С. 21–24.

40. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна складова змісту підручника з географії для суспільно-гуманітарного навчання старшокласників / Л.Б. Паламарчук, Т.Г. Гільберг // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 9. – С. 374–384.

41. Паламарчук Л. Шкільна географічна освіта у 2009/2010 навчальному році / Л. Паламарчук, Н. Бєскова, Г. Уварова // Географія та основи економіки в шк. – 2009. – № 7/8. – С. 2–13.

42. Паламарчук Л.Б. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на формування та реалізацію соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії / Л.Б. Паламарчук // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 7 (60). – С. 217–225.

43. Паламарчук Л.Б. Розвиток особистості школяра у процесі набуття соціокультурних знань під час вивчення географії / Л.Б. Паламарчук // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Ін-т проблем виховання НАПН України; [редкол.: Огнев'юк В.О., Бєх І.Д., Хоружа Л.Л. та ін.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. – № 1(13). – С. 38–43.

44. Паламарчук Л. Відбір етногеографічного навчального матеріалу в процесі формування соціокультурної складової змісту географічної освіти / Л. Паламарчук // Вісн. Прикарпат. ун-ту. (Сер. «Педагогіка») : зб. наук. пр. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXXI. – С. 158–165.

45. Паламарчук Л.Б. Навчально-методичний комплект з географії у 10 класі як засіб реалізації завдань профільного навчання / Л.Б. Паламарчук, Т.Г. Гільберг // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 1 (10). – С. 233–238.

46. Паламарчук Л.Б. Реалізація практичної складової компетентності географічної освіти у профільній школі / Л.Б. Паламарчук, Т. Г. Гільберг // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий ж-л. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. – С. 101–110.

47. Паламарчук Л.Б. Компетентнісний підхід у формуванні змісту шкільних курсів географії профільної школи / Л.Б. Паламарчук, Т.Г. Гільберг // Вересень: наук. часопис. – Спецвипуск, т. 1. – 2011. – С. 78–85.

48. Паламарчук Л.Б. Етнопедагогічні ідеї творчості В.О. Сухомлинського в процесі підготовки майбутнього вчителя // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький : ПП Балюк І.Б., 2011. – Вип. 10. – С. 383–387.

Статті у наукових виданнях

49. Паламарчук Л.Б. Формування національної свідомості школярів у процесі набуття географічних знань / Л.Б. Паламарчук // Укр. географ. ж-л. – 1997. – №4. – С. 58–61.

50. Паламарчук Л.Б. Через краєзнавство до географії рідного краю / Л.Б. Паламарчук, Р.Р. Коваленко // Україна та глобальні процеси: географічний вимір : зб. наук. праць. В 3-х т. – Київ ; Луцьк : Ред.-вид. в-л. «Весна» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.– 2000. – Т. 3. – С. 318–320.

51. Паламарчук Л. Формування особистості патріота України під час навчання в школі / Л. Паламарчук // Українознавствознавство самопізнання українського народу : матер. X щорічної Міжнар. наук.-практичної конференції (18–20 жовтня 2001 р.) / заг. ред. Кононенко П.П., наук. ред.-упоряд. Ярошинський О.Б.– К. : НДПУ, 2001.– С. 196–198.

52. Паламарчук Л.Б. Шляхи організації науково-дослідницької роботи учнів у процесі вивчення соціальної географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. пр. – Вінниця, 2001. – Вип. 2. – С. 185–190.

53. Паламарчук Л.Б. Використання матеріалів нових наукових географічних та картографічних досліджень у процесі вивчення шкільних курсів географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. пр. – Вінниця, 2004. – Вип. 4. – С. 215–219.

54. Паламарчук Л.Б. Соціалізація особистості школяра засобами шкільної географії / Л.Б. Паламарчук // Україна: географічні проблеми сталого розвитку : зб. наук. пр. : в 4-х т. – К., 2004. – Т. 4. – С. 53–55.

55. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна складова змісту шкільної навчальної географічної літератури / Л.Б. Паламарчук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 120–124.

56. Паламарчук Л.Б. Інтеграційний підхід до формування соціокультурних знань у процесі вивчення географії / Л.Б. Паламарчук // Шкільна географічна освіта: проблеми і перспективи : зб. наук. пр. за матер. наук.-практ. конф. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 101–107.

57. Паламарчук Л.Б. Пошуково-творча робота учнів у процесі набуття соціокультурних знань з географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. пр. – К., 2006. – Вип. 6. – С. 156–161.

58. Паламарчук Л.Б. Моделювання у процесі набуття учнями соціокультурних знань при вивченні географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. праць. – К. : Ін-т передових технологій, 2008. – Вип. 8 – С. 218–223.

59. Паламарчук Л.Б. Картознавча компетентність у шкільних курсах географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. праць. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 11. – С. 122–128.

60. Паламарчук Л.Б. Соціоекологічна складова у шкільних курсах географії / Л.Б. Паламарчук // Географія та екологія: наука і освіта : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. «Географія та екологія: наука і освіта», 15–16 квіт. 2010 р. – Умань: Видавець «Сочінський», 2010. – С.211–214.

61. Паламарчук Л.Б. Принципи формування і відбору соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії / Л.Б. Паламарчук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. праць. Вип. 13. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 71–74.

62. Паламарчук Л.Б. Професійна адаптація молодого вчителя географії до зміни освітніх парадигм / Л.Б. Паламарчук // Професійна адаптація молодого вчителя в умовах змін ціннісної парадигми суспільства : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції / редкол. : В.О. Огнев'юк, І.А. Зязюн та ін. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. – С.76–79.

63. Паламарчук Л.Б. Підготовка педагогічних кадрів до формування і реалізації змісту соціокультурної складової киевознавства / Л.Б. Паламарчук // Київ у соціокультурному просторі ХІХ–ХХІ ст.: національний та європейський контекст : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 13 квіт. 2011р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; редкол.: Огнев'юк В.О., Хоружа Л.Л, Линьов К.О. та ін. ; наук. ред. А.Л. Зінченко. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – С. 196–200.

Науково-методичні матеріали

64. Паламарчук Л. Українознавство : посіб. для вчителів, студентів, курсистів / С. Болтівець, Л. Паламарчук, М. Тараненко та ін.– К. : КМПУВ ім. Бориса Грінченка, 1999. – 410 с.

65. Паламарчук Л.Б. Оцінювання практичних робіт з географії у 5–10 класах загальноосвітніх шкіл за 12-бальною шкалою / В.П. Корнєєв,

Г.О. Ковальчук, Л.І. Круглик, Л.Б. Паламарчук. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2001. – 64 с.

66. Паламарчук Л.Б. Підготовка вчителів до формування екологічної культури учнів / Л.Б. Паламарчук // Екологічна освіта: проблеми та шляхи розв'язання: наук.-метод. вісник. – №3. – К. : НЕНЦ, 2002. – С. 220–222.

67. Паламарчук Л.Б. Загальна географія. Комплект навчально-демонстраційного матеріалу / Н.В. Бескова, Л.І. Криницький, Л.Б. Паламарчук. – К. : Стафед-2, 2003. – 20 с.

68. Паламарчук Л.Б. Географія : зб. завд. для Держ. підсумкової атестації з географії за курс основної та старшої школи / Л.Б. Паламарчук, Г.О. Ковальчук, О.Я. Скуратович. – Х. : Гімназія, 2003. – 296 с.

69. Паламарчук Л.Б. Географія материків та океанів. Комплект навчального-демонстраційного матеріалу / Н.В. Бескова, Л.І. Криницький, Л.Б. Паламарчук. – К. : Стафед-2, 2003. – 20 с.

70. Паламарчук Л.Б. Територія України: історико-географічний аспект. 8–9 класи / Л.Б. Паламарчук, М.В. Сорока, В.М. Андрєєва. – Х. : Вид. група «Основа», 2004. – (Б-ка ж-лу «Географія»; Вип. 12). – 124 с.

71. Паламарчук Л.Б. Етногеографія / Л.Б. Паламарчук // Географія. Економіка. Програми спецкурсів і факультативів. – К. : Навч. книга, 2005. – С. 69 - 76.

72. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна складова на уроках географії / Л.Б. Паламарчук // Урок географії. Від класики – до сучасних технологій / за ред. Корнєєва В.П. – Х. : Вид. група «Основа», 2006. 176 с. – (Б-ка ж-лу «Географія». Вип. 6 (30)). – С. 84–107.

73. Паламарчук Л.Б. Формування педагогічної компетентності вчителя географії в умовах змін освітнього і культурного середовища: теорія і методика / Л.Б. Паламарчук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 9. – С. 184–190.

74. Паламарчук Л.Б. Фахова підготовка вчителя географії до соціального виховання учнів / Л.Б. Паламарчук // Проблеми фахової підготовки вчителя школи майбутнього : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. : в 2-х т. – Мелітополь, 2002. – Т. 2 – С. 4–7.

75. Паламарчук Л.Б. Використання інформаційного потенціалу енциклопедії українознавства у процесі навчання учнів географії / Л.Б. Паламарчук // Праці Наук. т-ва ім. Т.Г. Шевченка. Т. XI. : матер. Міжнар. наук. конф. «Актуальні проблеми географічного українознавства на зламі тисячоліть» (до 100-річчя від дня народження Володимира Кубійовича). Львів, 7-8 листопада 2000 р./ за ред. Олега Шаблія. – Львів : Наук. т-во. ім. Т.Г. Шевченка, 2003. – С. 316–319.

76. Паламарчук Л.Б. Методична підготовка вчителів географії до формування в учнів соціокультурних знань у післядипломній освіті / Л.Б. Паламарчук // Сучасні проблеми методичної та педагогічної підготовки вчителів природничих дисциплін : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 20–22 листоп., 2002 р. – К., 2003. – С. 102–108.

77. Паламарчук Л.Б. Модернізація шкільної географічної освіти засобами профільного навчання / Л.Б. Паламарчук // Модернізація і реформування середньої, вищої і післядипломної географічної та картографічної освіти в країнах СНД: досвід, проблеми, перспективи : матер. XII Міжнар. наук.-метод. сем., Харків, 8–12 верес. 2003 р. – Вінниця, 2003. – С. 24–28.

78. Паламарчук Л.Б. Соціальні засади шкільних курсів економічної географії / Л.Б. Паламарчук // Актуальні проблеми розвитку економіко-географічної науки та освіти в Україні : зб. тез, доп. / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – С. 140–142.

79. Паламарчук Л.Б. Акмеологічні підходи у процесі самовдосконалення та підвищення кваліфікаційного рівня вчителів географії / Л.Б. Паламарчук // Акмеологія – наука XXI століття : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / М-во освіти і науки України ; КМПУ ім. Б.Д. Грінченка ; Міжнар. акад. акмеол. наук (Санкт-Петербург). – К., 2005. – С. 346–349.

80. Паламарчук Л.Б. Етико-педагогічна компетентність вчителя географії: теоретико-методичний аспект / Л.Б. Паламарчук // Роль педагогічної етики у професійній підготовці сучасного вчителя : матер. Всеукр. наук.-метод. конф., 15–16 травня 2008 р. / редкол.: В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа та ін. – К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2008. – С.193–198.

81. Паламарчук Л.Б. Формування в учнів практичних умінь соціокультурного змісту: управлінський аспект / Л.Б. Паламарчук // Професійна підготовка вчителів в умовах запровадження кредитно-модульної системи: матер. Всеукр. наук.-метод. конференції / редкол.: В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, О.В. Караман та ін. – К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2007. – С. 101–103.

Статті у зарубіжних виданнях

82. Паламарчук Л.Б. Роль вчителів природничих дисциплін у формуванні соціоекологічних знань учнів / Л.Б. Паламарчук // Państwo i społeczeństwo w XXI wieku / Krakowska Szkoła Wyższa. – Krakow, 2004. – S. 345–355.

83. Паламарчук Л.Б. Социокультурные знания – основа поликультурности учащихся / Л.Б. Паламарчук // «Оралдын гылым жаршысы» («Уральский научный вестник»). Научно-теоретический и практический журнал. - № 9 (57), 2013.- С.51 – 56.

84. Паламарчук Л.Б. Значительность социокультурного направления содержания школьных курсов географии / Л. Б. Паламарчук // Современный научный вестник: Научно-теоретический и практический журнал. Серия : Педагогические науки. - № 20 (159)., Руснаучкнига, 2013. – С.84- 92.

Матеріали Міжнародних конференцій та Інтернет-конференцій

85. Паламарчук Л.Б. Актуальные проблемы социального воспитания учащихся средствами обучения школьной географии / Л.Б. Паламарчук // сб. Междунар. научн.-практ. конф. «Актуальные проблемы средств обучения биологии, географии, экологии в школе и ВУЗе». – М., 2002. – С. 125–126.

86. Паламарчук Л.Б. Вивчення географії культури в контексті формування соціокультурної компетенції школярів / Л. Б. Паламарчук // Materialy IX mezinarodni vedecko – prakticka conference «MODERNI VYMOZENOSTI VEDY – 2013», 27 ledna – 05 unora 2013 roku. Dil 33. Pedagogika: – Praha. Publishing House « Education and Science» s.r.o – С.26 – 32.

87. Паламарчук Л.Б.Формирование социокультурных знаний по географии на основе изучения топонимов. / Л.Б.Паламарчук // Актуальные проблемы методики преподавания биологии, географии и экологии в школе и ВУЗе: сб. материалов научно-метод. конф. преподавателей, аспирантов и студентов МГОУ, 23 мая 2013 г. / Моск. гос. обл. ун-т. – М.: ИИУ МГОУ, 2013. – С.93 – 101.

88.Паламарчук Л.Б. Комуникативний підхід в процесі формування соціокультурних компетенцій учнів та студентів / Л.Б. Паламарчук // Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 17 – 18 червня 2013 р. – Дніпропетровськ : Біла К.О.,2013. – С.117 – 119. – WEB-ресурс науково-практичної конференції за адресою <http://www.confcontact.com>.

АНОТАЦІЇ

Паламарчук Л.Б.

Формування соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02. – теорія та методика навчання географії. – Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, 2013.

У дисертації розкрито результати дослідження теоретико-методичних засад проблеми формування й реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії, напрямки використання цієї складової у шкільній практиці.

Виявлено, що соціокультурне спрямування вивчення географії дає можливість формувати в учнів поняття про сучасний соціум та культуру народів світу. В роботі автор розкриває доцільність наповнення змісту шкільних курсів географії соціологічним та культурологічним навчальним матеріалом, можливість вивчення питань етногеографії, географії культури, населення, релігії, туризму в основній та старшій школах.

Доведено, що географічні знання соціокультурного спрямування є загальнонауковою категорією, в якій відображено результат пізнання об'єктивного світу, сучасного соціуму, сучасної цивілізації, культур народів світу та своєї Батьківщини.

Розроблено та експериментально перевірено методику формування соціокультурної складової змісту у навчально-виховному процесі з географії.

Автором вперше запропоновано науково-методичне дослідження з проблеми формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії з урахуванням існуючих тенденцій у чинних Державних

стандартах і навчальних програмах; оприлюднено створену і експериментально перевірену методичну модель формування і реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії; введено в науково-методичний обіг поняття «формування і реалізація соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії», «соціокультурне спрямування змісту шкільних курсів географії», «соціокультурний підхід у вивченні географії», «соціокультурна компетентність учнів», «соціокультурна зрілість школярів», «інтеграція соціокультурних змістових ліній з географічними», «соціокультурний потенціал шкільних курсів географії»; підготовлено підручники з географії нового покоління, у змісті яких удосконалено соціокультурну складову.

Ключові слова: соціокультурна складова шкільних курсів географії, соціокультурні знання, соціум, етнос, культура, навчання, виховання, методика.

Паламарчук Л.Б.

Формирование и реализация социокультурной составляющей содержания школьных курсов географии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02. – теория и методика обучения географии. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, г. Киев, 2013.

В диссертации раскрыты результаты исследования теоретико-методических основ проблемы формирования и реализации социокультурной составляющей содержания школьных курсов географии, направления использования этой составляющей в школьной практике.

Диссертация содержит результаты исследования теоретико-методических основ формирования и реализации социокультурной составляющей содержания школьных курсов географии. Исходная позиция в исследовании – противоречие между определением и трактовкой понятия «социокультурная составляющая содержания» в теории методики и школьной практике.

Теоретическую основу анализа социокультурной составляющей содержания составляют системный, методологический и технологический концепты, а также приоритетные научные подходы (аксиологический, сравнительный, культурологический, синергетический, компетентностный, информационный), очерченные автором в исследовании.

В работе автор доказывает целесообразность наполнения содержания школьных курсов географии социологическим и культурологическим учебным материалом, возможность изучения вопросов этногеографии, географии культуры, населения, религии, туризма в основной и старшей школе, что способствует гуманизации гуманитаризации образования, развитию творческого потенциала личности, воспитанию подрастающего поколения в духе мира, толерантности, взаимоуважения к международному сообществу. Выявлено, что социокультурное направление в географии дает возможность

формировать у учащихся понятия о современном социуме и культуре народов мира.

Доказано, что географические знания социокультурного направления есть общенаучной категорией, в которой отражается результат познания объективного мира, современного социума, современной цивилизации, культуры народов мира и своего Отечества.

В процессе формирования социокультурных знаний учащихся на уроках географии осуществляется утверждение общечеловеческих качеств (веры, любви, милосердия, толерантности и пр.) и основных положительных качеств украинского народа.

В диссертационной работе теоретически и практически обоснована необходимость и возможность усовершенствования методов, форм, средств изучения географии на уроках и во время факультативных занятий. В процессе исследований установлено, что формирование социокультурных знаний учащихся улучшается, если это происходит на индуктивно-практической основе с постепенным привлечением элементов дедуктивных умозаключений, максимально задействован принцип наглядности, организовывается разнообразная деятельность школьников, виды которой чередуются.

Апробированные методические подходы содержат следующие составляющие: повышение подготовки учителей географии, углубление социокультурных знаний учащихся путем внедрения факультативных курсов «География населения и основы демографии», «Этногеография», «География религий», «Рекреационная география» и т.д.

Во время исследовательской и экспериментальной работы внедрено в учебно-воспитательный процесс методическую модель формирования социокультурной составляющей содержания школьных курсов географии, которая базируется на таких принципах: включение национальной культуры в мировую, что проявляется в формировании системы общекультурных императивов; глобальность культурно-образовательного процесса; цивилизационная направленность национального образования в европейское и мировое, культурная самоидентификация личности, межэтническая и межконфессиональная толерантность.

Социокультурная составляющая географического образования имеет огромное воспитательное значение. Подготовленный выпускник школы сможет принимать соответствующие решения по сохранению мира и спокойствия в консолидированном мире, будет регулировать свое поведение в природе и социуме. Мирное сосуществование людей на нашей планете во многих случаях будет определяться их умением преодолевать современные межэтнический и межконфессиональный кризисы. Автором впервые предложено научно-методическое исследование по проблеме формирования и реализации социокультурной составляющей содержания школьных курсов географии с учетом существующих тенденций в действующих Государственных стандартах и учебных программах; заявлено созданную и экспериментально проверенную методическую модель формирования и реализации социокультурной

составляющей содержания школьных курсов географии; введено в научно-методическое пользование понятия: «формирование и реализация социокультурной составляющей содержания школьных курсов географии», «социокультурная направленность содержания школьных курсов географии», «социокультурный подход изучения географии», «социокультурная компетентность учащихся», «социокультурная зрелость школьников», «интеграция социокультурных смысловых линий с географическими», «социокультурный потенциал школьных курсов географии»; подготовлено учебники по географии нового поколения, в содержании которых усовершенствовано социокультурную составляющую.

Педагогическим экспериментом было охвачено 418 учащихся в экспериментальных школах и 416 учащихся - в контрольных, 457 учителей. Валидность экспериментальных данных обеспечивается их статистической обработкой и анализом с помощью компьютерных технологий.

Ключевые слова: социокультурные знания, социум, этнос, культура, обучение, воспитание, образование, методика.

Palamarchuk L.

Formation of Socio-Cultural Component in the Contents of School Geography Courses. — Manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.02. - Theory and Methods of Teaching Geography. - Kyiv Borys Grinchenko University, Kyiv, 2013.

The dissertation highlights research findings of the theoretical and methodological principles of formation and implementation of socio-cultural component in the contents of school geography courses, reveals the trends of its use in school practice.

It is found that socio-cultural focus in the study of geography gives the opportunity to form students' concept of modern society and culture of the peoples of the world. In the dissertation, the author discloses the importance of including sociological and cultural educational materials into the school geography courses, and points out potential of studying of the ethno-geography, geography of culture, population, religion, and tourism in the secondary and high school.

It is proved that geographical knowledge of socio-cultural focus is a general scientific category which reflects the result of understanding of objective world, modern society, contemporary civilization, culture of the peoples of the world and their Motherland.

It is developed and checked experimentally the method of formation of socio-cultural components in the contents of educational process in geography.

It is introduced such scientific concepts as “socio-cultural component in the contents of school geography courses”, “integration of socio-cultural substantial and geographical lines”, improves definition of the concepts “society”, “culture”, “geographical culture”, “ethnicity”, “nation”, “civilization”, “Ukrainian people”, “Ukrainian ethnic lands”.

Keywords: socio-cultural knowledge, society, ethnicity, culture, study, upbringing, education, methodic.